Govorimo hrvatski ili ’hrvatski’: standardni dijalekt i jezične ideologije u institucionalnom diskursu

Starčević, Anđel

Source / Izvornik: **Suvremena lingvistika, 2016, 42, 67 - 103**

Journal article, Published version
Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:418118

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

UDK 811.163.42'27:316
316.75:81
32.019.51:654.19
Izvorni znanstveni članak
Prihvaćeno za tisak: 24. svibnja 2016.

Anđel Starčević
Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
astarcev@ffzg.hr

Govorimo hrvatski ili '*hrvatski*': standardni dijalekt i jezične ideologije u institucionalnom diskursu

Govorimo hrvatski serija je unaprijed snimljenih jezičnih savjeta koji se emitiraju na Prvome programu Hrvatskoga radija. U njoj profesionalni lingvisti i filolozi predstavljaju jezične 'probleme' te 'savjetuju' slušatelje kako da 'poboljšaju' svoje znanje i proizvodnju. Ovaj rad nastoji odgovoriti na tri pitanja: 1) je li pristup građi znanstveno utemeljen, 2) propagira li emisija *ideologiju standardnoga jezika* (Milroy 2001) i 3) može li se emisija nekritički koristiti u podučavanju hrvatskoga jezika? Rezultati istraživanja pokazuju da se u emisiji promiču 1) lingvistički neutemeljene analize, 2) jezični purizam kao znanstven pristup, 3) nepotrebna rigidnost glede minimalnih varijacija, 4) stigmatizacija jezičnih promjena, 5) nevidljivost nestandardnih varijeteta bliskih standardu, 6) poistovjećivanje cijeloga hrvatskog jezika sa standardnim dijalektom te 7) nerealni, umjetno konstruirani problemi. Rezultati upućuju na veliku prisutnost ideologije standardnoga jezika i na zaključak da bi se pristup u emisiji trebao znatno promijeniti kako bi se učenicima i ostalim govornicima realnije predstavio i hrvatski standardni dijalekt i hrvatski jezik u svojoj ukupnosti.

Jezik se uvijek nekako snađe – pitanje je kako ćemo se mi snaći.
(prof. dr. sc. Ivo Pranjković)

Svatko tko zna neki jezik zna mnogo više o tom jeziku nego što se nalazi u bilo kojoj gramatici koja pokušava opisati taj jezik. (Wardhaugh i Fuller 2015: 3)

1. Uvod

U jezikoslovnoj struci opće je poznato da prosječni govornici lingvistima najčešće postavljaju pitanja poput *kako se pravilno kaže X, je li točno X ili Y* ili pak *govorimo li mi pravilno*? Budući da se moderno jezikoslovlje kao znanstveno bavljenje jezikom redovito određuje kao opisna ili deskriptivna djelatnost, a ne propisna ili preskriptivna, dio lingvista nerijetko takva laička pitanja odbacuje kao promašena, irelevantna i nezanimljiva te eventualno komentira

sl8104.indd 67 15.07.2016 10:33:44

da *se lingvistika time ne bavi*.[1] Laička očekivanja od lingvistike nesumnjivo su posljedica (i) formalnoga školovanja, posebice nastave hrvatskoga jezika, koja je velikim dijelom usmjerena na to da kod učenika razvije aktivnu kompetenciju u standardnome dijalektu.[2] Budući da standardizirani i društveno legitimirani varijetet zauzima povlašteno mjesto u školovanju te je poznavanje standarda preduvjet školskoga uspjeha (a nestandardni se varijeteti u tom procesu nerijetko izravno ili neizravno omalovažavaju), nije neobično što prosječni govornik lingvističku opreku *standardno/nestandardno* s vremenom počinje doživljavati u apsolutnome smislu, u smislu 'ispravnoga' i 'neispravnoga' jezika, odnosno 'jezika' i 'grešaka', a takav pogled redovito zadržava i nakon završetka formalnoga obrazovanja.[3] [4] Osim školovanja, velik utjecaj na poglede prosječnih

1 Među duhovitijim osvrtima na jaz između laičkih i profesionalnih pogleda na jezične pojave izdvajamo Riđanovićev (2007: 14): »U svakom jeziku u svakom istorijskom trenutku ima ovakvih alternativnih oblika – oni su najčešće znak gramatičkih promjena koje su u toku, i njih ne treba dirati – sam jezik će izabrati onu koja njemu najbolje 'leži'. Na žalost, zbog zaostale i naopake nastave jezika u našim školama, naša djeca steknu dojam da postoji jedan Bogom dani i sveti književni jezik, koji je savršen i u kojem ne može biti takvih nesavršenosti kao što su alternativni oblici (a trebalo bi im ustvari reći da je književni jezik nužno zlo, i to više zlo nego nužno!). Zato naši ljudi, čim saznaju da su u kontaktu s jezičarem bilo kojeg profila, postavljaju pitanje kao što je *A šta je pravilno – ustati* ili *ustati se?*. Pošto na ovakvo pitanje dobijam ozbiljne probleme u digestivnom traktu, ja obično ne odgovaram već se izvinem govoreći *Izvinite, ne mogu vam sad odgovoriti, moram... ma znate gdje...* Prvih dvadesetak godina svoje lingvističke karijere odgovarao sam onako kako sam vjerovao da treba odgovarati – govorio sam da je moderna lingvistika iz temelja izmijenila naša gledanja na jezik, da lingvisti danas smatraju da se nepravilno može govoriti u materinjem jeziku/dijalektu samo uz veliki napor (što ne znači da se ne može govoriti *drukčije* od nekog drugog), da je pojam pravilnog u osnovi sociološke naravi, a ne lingvističke... itd. itd. Međutim, prije ili poslije do mene dopre glas preko nepogrešive *Radio Mileve* da taj vajni Prof. R. nije nikakav lingvista jer, eto, ne zna šta je pravilnije, *ustati* ili *ustati se*. Videći da sam, i pored višegodišnjih nastojanja da prosvijetlim narod, izgubio bitku sa tradicionalnim jezikoslovcima, prešao sam na sto posto pouzdanu taktiku stomačnih bolova. Više ne prosvjećujem široke narodne mase, ali zato na meni sada nije zvono lingvističkog neznalice!«

2 U ovom radu, uz termin *standardni varijetet*, koristimo se terminom *standardni dijalekt* (prema Bloomfield 1944: 45, Trudgill 2002: 165) umjesto u kroatistici ustaljenim pojmovima *standardni/književni jezik* jer smatramo da puno preciznije označuje ciljani sadržaj. Naime, i standardni dijalekt i nestandardni dijalekti dio su ukupnog hrvatskog *jezika*, a upotreba oznake *jezik* samo uz standardni varijetet (dok su samo nestandardni varijeteti *dijalekti*) može samo reproducirati i osnažiti već vrlo proširenu i normaliziranu neznanstvenu ideju da je jedino standardni dijalekt ('dostojan' termina) *jezik* (vidi i Wolfram 1997: 124 i Wardhaugh i Fuller 2015: 29 o percepciji dijalekata kao inferiornih sustava i diskriminaciji govornika nestandardnih varijeteta).

3 Vidi npr. pozive slušatelja u jezičnoj emisiji *Hrvatski naš svagdašnji* na Radiju Sljeme, u kojoj se pozivači redovito žale na nestandardne oblike koje su čuli u posve neformalnim situacijama, pri čemu je jasno da se nestandardni varijeteti, pogotovo oni koji se govore u urbanim centrima, vrlo često smatraju *ne–jezikom*, tj. skupom grešaka, a ne primjerice *dijalektalnim bogatstvom*. Slušatelji se pritom nerijetko izrijekom pozivaju na svoje školsko znanje, a prema kojem bi nestandardni element na koji se žale bio nelegitiman ne samo u standardnome dijalektu nego u hrvatskome jeziku uopće.

4 Smanjivanju predrasuda i percepcije lingvistike kao *propisne* (umjesto *opisne*) djelatnosti ne mogu pomoći niti ovakve definicije u školskim udžbenicima: »Osobe koje se bave proučavanjem jezika i podučavaju nas kako pravilno govoriti i pisati zovemo **jezikoslovcima**.« (masna slova u izvorniku, Rihtarić, A., Marijačić, M. i Levak, J. (2014: 9) *Volimo hrvatski!* 5, pokazni primjerak udžbenika hrvatskoga jezika za peti razred osnovne škole, Zagreb: Profil).

sl8104.indd 68 15.07.2016 10:33:58

govornika u mnogim životnim sferama, pa tako i u jezičnoj, imaju i masovni mediji.[5] Televizijske i radijske emisije svojim sadržajem, posebice ugošćivanjem jezikoslovaca, izravno sudjeluju u kreiranju općeprihvaćenih pogleda na jezična pitanja (vidi i Peti–Stantić i Langston 2013: 243–253). Jedna je od tih emisija i *Govorimo hrvatski* na Prvome programu Hrvatskoga radija, pod uredništvom Janosa Römera, Smiljane Šunde i Anite Anić. Radi se o nizu unaprijed snimljenih *jezičnih savjeta* u trajanju do tri minute koji se od ponedjeljka do petka emitiraju tri puta dnevno. Može se ustvrditi da emisija za prosječnoga govornika predstavlja dvostruko autoritativan izvor informacija o jeziku jer su 1) autori savjeta diplomirani kroatisti, najčešće doktori lingvistike, te 2) savjete plasiraju na službenoj, državnoj radijskoj postaji. S obzirom na nacionalnu radijsku pokrivenost i emitiranje istoga savjeta tri puta dnevno iz medijske i stručne pozicije moći, radi se o građi – i još važnije, perspektivi – koja može značajno utjecati na mišljenja i stavove koje prosječni govornik ima i o jeziku i o lingvistici. Ako uzmemo u obzir mogućnost da neki nastavnici hrvatskoga jezika radi multimedijskoga pristupa (i zbog praktičnoga trominutnog formata) spomenutu emisiju upotrebljavaju i u nastavi, čime također mogu formirati i promovirati pojedine poglede na jezik, kontekst formalnoga obrazovanja postaje i treći autoritativni faktor legitimnosti snimljenih savjeta. Zbog navedenih razloga odlučili smo provesti kvalitativnu analizu savjeta koji se pojavljuju u emisiji kako bismo dobili odgovore na sljedeća istraživačka pitanja:

1) je li pristup građi znanstveno utemeljen?
2) propagira li emisija *ideologiju standardnoga jezika*?
3) može li se emisija nekritički koristiti u podučavanju hrvatskoga jezika?

2. Teorijski okvir

Perspektiva ovoga rada oslanja se najvećim dijelom na spoznaje i postavke 1) *kritičkoga pristupa jezičnoj politici* i *kritičke analize diskursa,* 2) *lingvističkoga aktivizma*, te 3) literature o *mitovima i predrasudama o jeziku*.

Razmatrajući *kritički pristup jezičnoj politici*, Tollefson (2006: 42–46) objašnjava da atribut *kritički* u nazivu toga područja označava a) kritiku tradicionalnoga, apolitičnoga, distanciranoga, navodno objektivnoga pogleda na jezičnu politiku, b) povezanu usmjerenost istraživača na pokretanje društvenih promjena i smanjivanje društvenih nejednakosti, kao i c) preuzimanje postavki sociološke kritičke teorije, s ciljem društvenoga djelovanja koje promovira razvoj »informiranoga i skeptičnoga građanstva« koje će zauzeti aktivniju ulogu u borbi za svoja prava. *Kritička analiza diskursa* bavi se analizom i rasvjetljavanjem *ideologija*, tj. proučava naturalizirana, 'nevidljiva' i neosviještena vjerovanja i pretpostavke koje se čine zdravorazumskima, a izravno pogoduju održanju asimetričnih odnosa moći u društvu (Tollefson 2006: 47, Wodak 2008: 298, Blommaert 2005: 159). Ideologiju slično definira i Verschueren (1999: 238) te dodaje da se radi o vjerovanjima i idejama koje se rijetko propituju i koje

5 Za više o mehanizmima kontrole općeprihvaćenih stavova s pomoću medija i javnoga diskursa vidi detaljan pregled u van Dijk 2001.

sl8104.indd 69 15.07.2016 10:33:58

se među pripadnicima neke zajednice često prenose implicitno, bez izravne formulacije, a zadatak analitičara jest da na temelju analize diskursne građe ekspliciraju ideologiju koja se proučavanim diskursom zagovara (Blommaert i Verschueren 1998: 191). U prenošenju i održanju dominantnih ideologija ključna je uloga *simboličkih elita*, npr. znanstvenika i nastavnika. Osim njihovim diskursom, kritička analiza najčešće se bavi analizom političkoga, institucionalnoga i korporativnoga diskursa jer njihove tvorce smatra odgovornima za pojedine društvene probleme u sadašnjosti, ali i za moguće pozitivne pomake u budućnosti. (Wodak 2008: 298–299)

Za analizu negativnih učinaka koje jezične ideologije mogu imati na društvo i na pojedine društvene skupine važno je imati na umu i semiotički postupak *brisanja* (engl. *erasure*, Gal i Irvine 1995: 973), koji se koristi da se kod primatelja poruke stvore »ideološke reprezentacije razlika u jezičnoj praksi«, što rezultira manipulacijom prosječnih govornika. Autorice *brisanje* definiraju kao »proces u kojem ideologija, pojednostavljujući polje jezičnih praksi, čini neke osobe ili aktivnosti ili sociolingvističke pojave nevidljivima« (*ibid*. 974). Tako se npr. društvene skupine ili jezici prikazuju kao homogeni iako nisu takvi, a svako se odstupanje od zadane ideologije zanemaruje, ponekad i aktivno progoni ako se iskonstruira kao prijetnja (*ibid*. 975). Bolinger (1979: 403–404) na vrlo sličnome tragu *lingvističkoga aktivizma* zagovara stav da govornike treba upoznati s činjenicom da se jezikom može koristiti kao »instrumentom moći« te navodi da je »glavna funkcija nekih 'pravila' ispravnoga jezika stvaranje barijera za isključivanje neobrazovanih«. Labov (1982: 172) također smatra da govornici imaju pravo na lingvističke informacije pa lingvistima sugerira *načelo ispravljanja pogreške*:

> Znanstvenik koji postane svjestan raširene ideje ili društvene prakse s važnim posljedicama, a čiju ispravnost poništavaju njegovi podaci, dužan je na tu pogrešku skrenuti pozornost što je moguće većega broja ljudi.

Charity Hudley (2013: 813) naglašava još jednu ključnu postavku lingvističkoga aktivizma, a to je promocija prava svakoga govornika da se u svakome trenutku služi jezikom (ili *kombinacijom* jezikâ/dijalekata/varijetetâ/stilova, dodali bismo) kojim se želi služiti.

Nejednakost koja se postiže te održava i uz pomoć ideologija svakako postoji u statusu pojedinih jezičnih varijeteta u društvu odnosno na *jezičnome tržištu* (Bourdieu 1992), na kojemu se pojedini sudionici bore za društvenu moć praktičnom i simboličkom upotrebom pojedinih varijeteta. Na tome tržištu stalno su prisutne *jezične ideologije*, »kulturološke predodžbe o prirodi, obliku i svrsi jezika (…)« (Gal i Woolard 2001: 1), a koje su neraskidivo povezane s percepcijom pojedinih jezičnih varijeteta i sa statusom njihovih govornika. U zapadnim društvima jedna od najraširenijih ideologija zasigurno je *ideologija standardnoga jezika* (Milroy 2001, Milroy i Milroy 2012, Lippi–Green 2012, Lodge 2001). Taj pojam označava općeproširen i normaliziran stav prosječnih govornika prema kojemu postoji samo jedan 'ispravan', 'točan', 'pravi', 'pravi-

sl8104.indd 70 15.07.2016 10:33:58

lan' jezični oblik, često u apsolutnome smislu – a taj oblik bio bi standardni dijalekt – te se on izjednačava s ukupnim jezikom (npr. samo standardni engleski dijalekt smatra se engleskim jezikom). U takvim *standardnojezičnim kulturama* standardni varijetet smatra se inherentno 'boljim', 'logičnijim', 'preciznijim', 'elegantnijim' i sl. od nestandardnih varijeteta, koji se gledaju samo kroz prizmu standarda i djeluju kao odstupanja, 'greške' u standardu, 'loše naučen jezik' itd. Standard se smatra obaveznim u javnoj upotrebi, prirodna jezična varijacija (čak i minimalna) smatra se nepoželjnim fenomenom i opasnim faktorom koji, ako ga se ne kontrolira, može dovesti do komunikacijskoga i društvenoga kaosa, a pisani oblik jezika doživljava se kao '*praviji*' i 'pravilniji' od govorenoga. (*ibid*.) Nije naodmet naglasiti da niti jedna komponenta ideologije standardnoga jezika nije lingvistički tj. znanstveno utemeljen pogled na jezičnu tematiku. Milroy i Milroy (2012:19) naglašavaju i da se – usprkos proširenoj ideji o postojanju jasno definiranoga standardnog dijalekta – potpuna jezična standardizacija nikada ne može postići (osim u mrtvome jeziku) pa je prikladnije govoriti o standardizaciji kao o ideologiji, a o standardnome dijalektu kao o ideji (a ne kao o realnome entitetu), tj. kao o »skupu apstraktnih normi s kojim je stvarna upotreba usklađena u većoj ili manjoj mjeri«.[6] Još jedna vrlo proširena i normalizirana jezična ideologija jest *ideologija monoglosije* (Wardhaugh i Fuller 2015: 89–90), pogled prema kojemu je praksa *miješanja* jezika (npr. prebacivanje kodova i jezično posuđivanje) negativna pojava i prema kojemu bi pojedini kodovi (jezici ili dijalekti istoga jezika) trebali ostati razdvojeni. Takav pogled također je lingvistički neutemeljen pa ga se ne može zastupati u ime znanosti i struke.[7] Poznato je da u kontaktu više jezika ili varijeteta ponekad dolazi do *jezičnoga konflikta*, ali treba jasno istaknuti, kako to čini Nelde (1997: 289–293), da sukoba ne može biti između jezika nego samo između govornika pa su razlozi *jezičnoga* konflikta zapravo *izvanjezični*, a jezik pritom postaje sredstvom i simbolom skupina koje se percipiraju kao (ili stvarno jesu) sukobljene. Tako se i protest protiv 'stranih'/'nepoželjnih'/'nepravilnih' jezičnih elemenata može promatrati i kao protest protiv govornika koji se tim elementima (zaista ili navodno) služe i kojima u esencijalističkome smislu 'pripadaju'.

Cameron (2012: vii) tvrdi da je impuls prosječnih govornika da promatraju jezik kroz vrijednosne sudove tj. njihovo »nastojanje da 'počiste' jezik i u većoj mu mjeri usklade strukturu ili upotrebu sa svojim idealima ljepote, istine, učinkovitosti, logike, točnosti i uljudnosti« (autorica za takvu praksu i povezani diskurs upotrebljava termin *verbalna higijena*) sastavni dio jezične prakse povezan s ljudskom sposobnošću za metalingvističko promišljanje. Međutim, jednako tako

6 Usporedi i recentni rad Poplack, Jarmasz, Dion i Rosen (2015), u kojemu autorice donose rezultate dijakronijskoga istraživanja velikoga broja francuskih gramatika i zaključuju da »ne postoji, niti je postojao, koherentan entitet koji se objektivno može klasificirati kao standardni francuski« (*ibid*. 15), koji bi se mogao naučiti bez ostatka, te dodaju da način obrade jezičnih pitanja jasno pokazuje proizvoljnost odabira standardnojezičnih oblika. Promoviranje standarda postaje »ideologija isključivanja« kojom se omalovažavaju nestandardni varijeteti, a raskorak između propisane norme i upotrebe sve je veći (*ibid*. 49–50).

7 Vidi i Starčević (2016) o manifestaciji jezičnih ideologija u kontekstu terenskih istraživanja višejezičnosti.

sl8104.indd 71 15.07.2016 10:33:58

naglašava da spoznaja o automatskoj prisutnosti verbalne higijene u jezičnoj upotrebi ne implicira nekritički stav prema »štetnim i idiotskim prijedlozima« (*sic*) koji se uz nju javljaju – dapače, stav je autorice da u jezičnim pitanjima treba otvoreno nastupiti protiv takvih prijedloga i protiv proizvoljnih autoriteta čije su ideje u sukobu s racionalnom argumentacijom (*ibid*. xi, xvii). Pozivajući se na radove Roya Harrisa, Cameron (2012: 24, 71) navodi i kritiku ideje o *telementaciji fiksiranim kodom*, odnosno kritiku znanstveno neutemeljene, ali proširene predodžbe da se komunikacija odvija (ili *može*/*treba* odvijati) pošiljateljevim kodiranjem preciznih značenja u točno određene jezične elemente koda koji sudionici u potpunosti dijele, a primatelj poruke potom poruku jednoznačno dekodira i shvaća na 'ispravan' način (tj. tako se poruka navodno precizno prenosi *iz jednoga uma u drugi*). Cameron (*ibid. 71*) objašnjava da taj model nikako ne može biti realan prikaz komunikacijskoga procesa jer se nikada ne može sa sigurnošću znati da će primatelj poruku interpretirati na način na koji ju je pošiljatelj namjeravao poslati, bez obzira na 'jednostavnost' i 'transparentnost' korištenih riječi, te da velik dio interpretacije poruke počiva na primateljevoj sposobnosti *inferencije*, tj. zaključivanja o smislu poruke koje nadilazi konkretne jedinice iskaza, a s pomoću jezičnoga i izvanjezičnoga znanja (vidi i Žic Fuchs 1991). Cameron (*ibid*.) dodaje da autori jezičnih savjetnika redovito zanemaruju »kreativne inferencijske sposobnosti kompetentnih govornika« i pišu svoje savjete kao da prosječni govornik sve shvaća doslovno, a iza upozorenja na tobožnje dvosmislenosti i nepreciznosti krije se želja za promocijom »istančanog jezičnog senzibiliteta« autora takvih priručnika. Milroy i Milroy (2012: 77) naglašavaju da se jezični prigovori redovito odnose na »relativno trivijalnu« (dakle, komunikacijski bezopasnu) jezičnu varijantnost.

U pitanjima jezičnoga propisivanja Kapović (2013: 393–394) razlikuje *preskripciju* od *preskriptivizma*, pri čemu prvi pojam objašnjava kao »čisto tehnički postupak normiranja određenoga idioma i njegovih oblika i struktura da bi takav idiom mogao služiti u službene svrhe« te dodaje da »treba biti svjestan njezine arbitrarnosti« u odabirima konkurentnih oblika. Preskriptivizam je pak »mistificiranje arbitrarnoga procesa preskripcije u kojem se propisane oblike fetišizira, smatra jedinim ispravnima, inherentno boljima od onih kojih nisu propisani itd.« (*ibid*.). Trask (1999: 190) također negativno gleda na preskriptivizam i definira ga kao

> »vjerovanje da nemamo pravo govoriti svoj jezik onako kako nam se čini prirodno, nego da bismo umjesto toga trebali namjerno izmijeniti svoj jezik kako bi se on uskladio s pravilima koja je stvorila skupina samozvanih stručnjaka – bez obzira na to koliko nam se ta pravila činila neupućenima ili ludima.«

Moglo bi se reći da je temeljna komponenta preskriptivizma kao jezično–društvenoga fenomena pokušaj da se nametanje jezičnih odabira prikaže kao navodno znanstveno i racionalno utemeljeno djelovanje, a čije bi rezultate (tj. propise, pravila, savjete i sl.) prosječni govornik trebao bez pogovora prihvatiti i primijeniti u svojoj jezičnoj proizvodnji, upravo zato što su navodno

sl8104.indd 72 15.07.2016 10:33:58

znanstveni i time legitimirani (vidi i Kapović 2013: 396). Preskriptivizam redovito i neizostavno uključuje izmišljanje, konstruiranje navodnih jezičnih/komunikacijskih problema tamo gdje oni realno ne postoje, a takvi neznanstveni i štetni postupci zajedno se s nametanjem jezičnih odabira nerijetko legitimiraju ideološkim eufemizmom *jezična kultura* (npr. Katičić 1992: 66 i Brozović 2005: 220–221). Ideologija jezične kulture redovito označava ovladavanje i, što je još važnije, aktivno služenje *standardnim* dijalektom,[8] što implicira da su proizvodnja na *nestandardnim* dijalektima i *nestandardni* jezični oblici jezična – *nekultura* (Brozović takav pogled jasno i eksplicira,[9] a vidi i Kalogjera 1991: 7 o društvenome poimanju pojma *kultura* i uobičajenim mu antonimima *nekultura* i *barbarstvo*). Tako shvaćen koncept jezične kulture iz lingvističke se perspektive može samo kritizirati kao *skup ideoloških strategija* (plasiran kao 'znanstvenost' i 'briga za jezik'): 1) kao strategija normalizacije ideologije standardnoga jezika kao 'zdravorazumskoga' pogleda na jezik te kao strategija normalizacije predodžbe o (hiperkodificiranome) standardnom dijalektu kao 'neutralnom', 'neobilježenom', 'obaveznom' i 'jednako dostupnom' svim govornicima, a nestandardni dijalekti postaju kodovi 'odstupanja od neutralnosti' i 'obilježene' produkcije, 2) kao strategija stigmatizacije velike većine govornikâ kao navodno nepristojnih, nekulturnih i nekompetentnih osoba, a potom i 3) kao strategija delegitimacije i isključivanja nestandardnih i 'nestandardnih' govornika iz javnoga diskursa te 4) strategija istodobne (auto)legitimacije profesionalnih preskriptivista kao 'odabrane' društvene skupine koja kontrolira produkciju svih ostalih govornika i nameće jezične ideologije kao navodno neutralne lingvističke činjenice. Napomenimo i to da diferencijacija standardnoga dijalekta na pojedine funkcionalne stilove (npr. Silić 2006) ne znači da lingvist, nakon što primjerice *utvrdi* relativnu učestalost pojedinih elemenata u različitim vrstama proizvodnje, ima znanstveni legitimitet *zagovarati* održanje ili promjenu takvih učestalosti. Jezični elementi redovito (i komunikacijski bezopasno) fluktuiraju između pojedinih stilova i upotreba te se lingvistički nikako ne može opravdati bilo kakva stroga, binarna ili esencijalistička podjela jezične građe unutar nekoliko postuliranih stilova.

Normalizirana ideologija standardnoga jezika kao 'neutralnog', 'neobilježenog' i 'obaveznog' dijalekta, razbuktali preskriptivizam i posljedična mar-

8 Katičić (1992: 66): »Svi govornici moraju učiti standardni jezik, različite su samo teškoće koje pri tom susreću. Zbog toga su bogati, raznovrsni i znalački sastavljeni priručnici najtemeljniji zahtjev jezične kulture. Mi smo pak u tom pogledu osobito siromašni. Da bi se dakle o jezičnoj kulturi uopće moglo ozbiljno govoriti, a ne samo naklapati, potrebno je izraditi gramatike, rječnike, opće i specijalne, pravopis, jezične savjetnike i stilističke priručnike. I nije ih dosta sastaviti i objaviti, nego je potrebno stvoriti naviku i potrebu u svih govornika da se njima i služe.«

9 Brozović (2005: 220–221): »Uvijek je naime bilo, više ili manje, bar u nekim krugovima, stanovitoga otpora prema naporu da se savlada jezična norma (pravopisna, izgovorna, gramatička, rječnička). To nije samo naša pojava, ima je svagdje u svijetu, čak i u onim zemljama gdje je jezična kultura na visokoj razini – primjerice u Francuskoj, gdje bi se i na običan tekst nepismeno napisan (kakav radni nalog, liječnički nalaz, i slično), gledalo kao na nepristojnost kakva je, recimo, unos hrane nožem u usta ili pljuvanje po podu (u nas, naravno, nije tako – jezična se nekultura tolerira, zapravo i ne primjećuje). Nije to ni samo novija pojava, uvijek je bilo takva otpora, samo ipak osjetno manje nego danas.«

sl8104.indd 73 15.07.2016 10:33:58

ginalizacija nestandardnih varijeteta pogoduju razvoju a) *jezične samomržnje* njihovih govornika (Giles i Niedzielski 1999: 87) i b) govorničke nesigurnosti oko jezičnih odabira uz nesrazmjernu fokusiranost na jezičnu *formu* u odnosu na *sadržaj*, jednom riječju *shizoglosije* (Haugen 1962:148).[10] Martinet (1969: 29) iz sličnih razloga oštro kritizira ideologiju standardnoga jezika i preskriptivističku praksu u Francuskoj te navodi da se govornici ne usude opustiti i/ili inovirati jer se jezik doživljava kao područje zamki i autoritarnih zabrana.

Dugotrajnomu preskriptivizmu u Hrvatskoj precizno sažetu kritiku upućuje Pranjković (2010: 103) plasiranjem termina *savjetodavljenje*, koji odlično ukazuje na a) lingvističku neutemeljenost rigidnoga pogleda na jezičnu varijaciju te b) nametanje jezičnih odabira kao redovitu, sasvim uobičajenu praksu (vidi sličnu kritiku i u Anić 1998: 37–40). Kritizirajući jezično hipernormiranje i progon sintaktičkih struktura, Pranjković (1987: 5) upozorava da ljudska komunikacija uključuje neizmjeran broj raznolikih jezičnih i izvanjezičnih faktora, što znači da se jezični materijal ne može tek tako proglasiti neprihvatljivim u apsolutnome smislu – takvu isključivost autor drži znakom mentalne ograničenosti.[11] U hrvatskome je jezičnom savjetništvu također vrlo proširen i normaliziran *purizam* (Peti–Stantić i Langston 2013: 58, 157–197), a za kritiku toga neznanstvenog pristupa jezičnim pitanjima vidi npr. Thomas (1991, posebno str. 37–61), Kordić (2010, posebno str. 9–68) te Langer i Nesse (2012). Iako je devedesetih godina 20. stoljeća preskriptivizam u Hrvatskoj doživio novi procvat, usmjeren prvenstveno na izbacivanje srbizama i 'srbizama' iz upotrebe (vidi detaljnije u Peti–Stantić i Langston *ibid.*), njegove temeljne postavke i pogledi na jezično planiranje ostali su isti kao i u jugoslavenskome razdoblju. Kalogjera (1989: 165) tako i prije hrvatske neovisnosti ističe a) da se u Jugoslaviji stav da se lingvist treba baviti jezičnim propisivanjem uopće ne propituje nego se podrazumijeva i b) da ne postoji sustavna kritika proizvolj-

10 Jezičnu nesigurnost i shizoglosiju u Hrvatskoj dobro opisuje Buden (2016): »To je (…) taj još uvijek monolingvalni dio elite, kad kažem monolingvalni, to su ti koji su opsjednuti hrvatskim jezikom, koji stvarno misle da je to temelj iz kojega se onda uopće lingvistička, odnosno jezična bit čovjeka artikulira kroz nacionalni jezik. To je ta potpuna opsjednutost jezikom kod nas, koji je stvorio atmosferu straha u kojoj ljudi više ne znaju kako se ispravno govori. Ja se uvijek sjećam nečega što je za mene bila paradigma tog idiotizma s jedne strane, i smiješno i glupo, to je bila jedna, kad bih došao u Zagreb, onda sam slušao jednu emisiju na radiju, tu su bili neki jezikoslovci, i onda su ljudi nazivali i postavljali pitanja *a kako se ispravno kaže ovo?*, *a kako se ispravno kaže ovo*? Odrasli ljudi ne znaju govoriti, odrasli ljudi se boje, *pa kako se ispravno kaže?* To se vidi na što se sveo taj jezik – na mehanizam proizvodnje i reprodukcije straha jer ako kažeš jednu krivu riječ, ispast ćeš iz zajednice. Ne samo jezične zajednice nego iz političke, nego iz društvene zajednice. Gotov si, gotov si. Kažeš *hiljada* umjesto *tisuća* – možeš se pozivati i na hrvatsku literaturu koliko god hoćeš – ti si gotov.«

11 »Normativistički zahvati na sintaktičkoj razini moraju se provoditi maksimalno oprezno jer je to razina na kojoj je jezik «u akciji«, na kojoj se njime *stvarno* komunicira. Sintaktičke su strukture (verbalni iskazi) u korelaciji s konkretnim konsituacijama koje mogu biti praktično beskrajno raznolike i koje uključuju, posebno u razgovornom stilu, veliki broj neverbalnih (izvanjezičnih) faktora. Kako ti faktori nerijetko utječu i na samu narav struktura, treba puno «hrabrosti« (koja je često ravna ograničenosti) da se ustvrdi kako neka struktura nije primjerena baš nijednoj od vrlo velikog broja književnojezičnih upotreba.«

sl8104.indd 74 15.07.2016 10:33:58

nosti i subjektivnosti normativnih odredbi. Isti autor u novijemu radu svojom kritikom tobožnjih autoriteta pokazuje da se niti nakon više od dva desetljeća pristup u hrvatskome jezičnom planiranju nije promijenio – samo preskriptivisti 'imaju pravo' odrediti karakteristike legitimnoga jezika i o tome ne moraju nikomu polagati račune, a svi koji se s njima ne slažu bivaju proglašeni nepristojnima ili čak opasnima.[12] Ovaj rad prilog je nastojanju da se ta situacija u domaćoj lingvistici i u hrvatskome društvu općenito promijeni.

3. Građa i rezultati istraživanja

Analizu smo proveli na građi koja je emitirana između listopada 2014. i ožujka 2015. godine, a koju smo preuzeli u digitalnome obliku s internetske arhive (»slušaonice«) HRT–a. U ovome radu usredotočit ćemo se na 22 primjera radi ilustracije nekih ideoloških tendencija koje se javljaju u emisiji. Kod savjeta u kojima je cijeli tekst važan za analizu autorskih pogleda na jezično pitanje, savjete donosimo u cjelovitome obliku, a u skraćenome one kod kojih ostatak teksta ne pridonosi analizi, nego se radi o popunjavanju zadane radijske minutaže. Uz svaki savjet navodimo naslov, datum emitiranja i autora/autoricu savjeta, a radi jasnijega prikaza grupirali smo ih u nekoliko skupina prema kriteriju jezičnoideološke sličnosti analiziranoga materijala: 1) *ideologija monoglosije i purizma*, 2) *ideologija monosemije*, 3) *ideologija simetričnosti*, 4) *ideologija rječničke potvrde* te 5) *strategija liberalnoga savjeta*.[13]

3.1. Ideologija monoglosije i purizma

Iako se prebacivanje kodova i jezično posuđivanje u lingvistici već odavno ne smatraju problematičnim jezičnim pojavama nego sastavnim, temeljnim dijelom jezične proizvodnje svakoga govornika, autori u savjetima ove skupine zagovaraju *ideologiju monoglosije i purizma*, odnosno smatraju da se u produkciji na hrvatskome jeziku ne bi trebali upotrebljavati elementi nastali jezičnim kontaktom ili koji se percipiraju kao takvi. U emisiji se u okviru toga ideološkog pogleda nastoje delegitimirati anglizmi (mjestimično se čak i latinski spominje u negativnome kontekstu, vidi primjer 7) te srbizmi ili elementi koji su iz raznih razloga proglašeni srbizmima, a savjeti služe tomu da se metonimijski delegitimiraju i govornici srpskoga na području Hrvatske te tomu da se kod radijskoga slušatelja izazove osjećaj krivnje zbog 'lošega poznavanja' i 'nepoštivanja' vlastitoga jezika. Delegitimacija se ponekad provodi otvoreno (npr. u slučaju anglizama), a ponekad prikriveno (npr. u slučaju srbizama). Pritom se pravi cilj savjeta maskira navodno racionalnim faktorima kao što su npr. veća tvorbena plodnost zagovaranoga sufiksa, pozivanje na

12 Kalogjera (2012: 12): »[A]utoriteti koji propisuju, tzv. jezični čuvari (nadzornici), ponašaju [se] kao da su samo njima dostupne, često transcendentalne, norme ispravnosti koje oni nadziru i o njima nisu spremni lingvistički raspravljati pa lingvisti čija istraživanja navode na neslaganje s autoritetima postaju moralno sumnjivi u društvu.«

13 Navedena podjela samo je uvjetna jer jedan jezični savjet nerijetko istodobno promovira nekoliko različitih jezičnih ideologija.

sl8104.indd 75 15.07.2016 10:33:58

'sažetost' i 'jednostavnost' ili se podaci o realnoj jezičnoj upotrebi jednostavno ignoriraju (npr. *strategijom prividne deskriptivnosti*) kako bi se ideološkim postupkom brisanja uklonili iz slušateljevih mentalnih predodžbi o hrvatskome jeziku, a promiču se i ideološki mentalni modeli samih jezičnih sustava kao jasno razdvojenih. Ako autori osobno zagovaraju znanstveno neosnovanu te na praktičnoj razini neodrživu ideologiju monoglosije i purizma, onda bi to trebali jasno i reći, ali i naglasiti da su to njihovi ideološki stavovi, a ne maskirati tu preferenciju u 'lingvistiku'.

1) *O glagolu predstavljati*, 8. listopada 2014., mr. sc. Nives Opačić

> Tko bi rekao da će i glagol *predstavljati* izvornim govornicima hrvatskoga jezika stvarati poteškoće? A stvara, i to često, premda bi se one lako mogle ukloniti. Treba samo znati što taj glagol znači i rabiti ga u tom značenju. Glagol *predstaviti*, kao svršen, odnosno *predstavljati*, kao nesvršen, znači 'dovesti koga da se upozna s kim', na primjer *predstaviti novoga kolegu ostalima*; 'pokazati, prikazati', na primjer *predstaviti novu knjigu*; 'predočiti', na primjer *predstaviti svoje mišljenje*; 'zastupati koga', na primjer *on predstavlja tvrtku* i slično. Nije dobro kad se glagol *predstavljati* upotrebljava i u značenju 'biti' i umjesto njega, a upravo je to najčešća pogrešna upotreba. Evo primjera – *posude su napravljene tako da i same predstavljaju ukras*, *mnogima vraćanje duga predstavlja problem*. U navedenim primjerima glagol *predstavljati* ne pokriva nijedno od svojih značenjskih polja pa je trebalo jednostavno upotrijebiti glagol *biti* – *posude su napravljene tako da su i same ukras*, *mnogima je vraćanje duga problem*. Kratko, jasno i jednostavno – zašto je onda rijetko tako?

Savjet o glagolu *predstavljati* i njegovome tobože nepravilnom značenju 'biti' na prvi pogled djeluje neobično – čini se da se autorica prilično, a nepotrebno uzrujava oko sasvim uobičajenoga značenja uobičajenoga glagola, koje je potvrđeno i rječnički (vidi npr. *Hrvatski jezični portal*), a autorica ga neosnovano navodi kao »poteškoću« za izvorne govornike hrvatskoga. No, pravi razlog autoričina nezadovoljstva i zabrane nije ekspliciran, a radi se o tome da govornici hrvatskoga upotrebljavaju to značenje glagola *predstavljati* iako je ono već ranije proglašeno srbizmom (Brodnjak 1992: 429). Autorica praktički eksplicira ideološko–semiotički postupak brisanja (»premda bi se one lako mogle ukloniti«), a u tu se svrhu služi prividno deskriptivnim iskazima (»treba samo znati što taj glagol znači« i »u navedenim primjerima glagol *predstavljati* ne pokriva nijedno od svojih značenjskih polja«). *Strategija prividne deskriptivnosti* pokušaj je da se sakrije *stvarna preskriptivnost* savjeta (= treba samo znati što taj glagol *smije* značiti) i delegitimiraju podaci o realnoj jezičnoj upotrebi toga glagola, koja svakako uključuje i značenje 'biti'. Neutemeljeno je i paradoksalno tvrditi da neki glagol na opisnoj razini »ne pokriva« značenja koja ima u upotrebi, ali upravo na paradoksu počiva ideološki postupak brisanja građe – ono što *postoji* mora *nestati*. Konačno, dodatni pokušaj brisanja kritiziranoga značenja retoričko je pitanje na kraju savjeta, a koje djeluje kao naoko racionalna argumentacija

sl8104.indd 76 15.07.2016 10:33:58

koja bi slušatelja trebala navesti na zaključak da je glagol *biti* jednostavniji, sažetiji i precizniji od glagola *predstavljati*, što je također pseudolingvistička tlapnja. Ako postoje dvije mogućnosti iskazivanja sličnih značenja, u kojemu glagol *predstavljati* djeluje nešto formalnije, zašto bi se jedna od njih isključila? Naravno, zato što ne odgovara neeksplicitanoj ideologiji savjeta.

2) *Vremenoslovlje*, 25. veljače 2015., dr. sc. Kristian Lewis

> (…) Kada govore o prodoru hladnog zraka, meteorolozi rabe izraz *hladna fronta*, kako i valja. Riječ *fronta*, naime, u hrvatskome je ženskoga roda premda se može čuti i nepravilan oblik u muškome rodu, *front*. Isto tako, govorimo li da je netko bio u ratu, kolokvijalno možemo reći da je bio *na fronti*, a nikako ne *na frontu*. Od obilnih se padalina, susnježice, snijega i kiše donekle možemo obraniti kišobranom. To je naprava koja se sastoji od štapa i žica preko kojih je razapeta nepropusna tkanina. No, dio za koji držimo kišobran u hrvatskom se jeziku naziva *držak*, a ne *drška*. Dakle, kaže se – *čvrsto sam primio držak kišobrana*, a ne – *čvrsto sam primio dršku kišobrana.* Ćudljivo vrijeme i nepogode koje donosi neki smatraju posljedicom globalnoga zatopljenja, koje je zamjetno diljem svijeta. Zemlja je, govoreći astronomski, nebesko tijelo koje nazivamo *planetom*. I ovdje budimo oprezni. U našem jeziku valja reći – globalno zatopljenje na planetu Zemlji, a ne – globalno zatopljenje na planeti Zemlji – jer je riječ *planet* muškoga roda.

U ovome savjetu Lewis trivijalnu formalnu varijaciju u rodu nekoliko imenica podvrgava krutoj normiranosti pa zagovara ženski rod u paru *front*/*fronta*, a muški rod u *držak*/*drška* i *planet*/*planeta.* Budući da Lewis spominje samo hrvatski jezik, a ne hrvatski standardni dijalekt, očito je da pokušava utjecati na svu slušateljsku proizvodnju, čak i u kolokvijalnome i neformalnome registru, dakle i u privatnoj upotrebi. Iako nije jasno zašto bi se toliko strogo propisao samo jedan oblik (bilo u standardnome dijalektu, bilo u nestandardnim dijalektima), radi se o simboličkoj razini jezične upotrebe i zabrani javne i privatne upotrebe leksema koji su već ranije proglašeni srbizmima (vidi navedene parove u Brodnjak 1992). Kao u prethodnome primjeru, to se u savjetu ne iskazuje otvoreno, nego se pravi razlog zabrane prikriva strategijom prividne deskriptivnosti, formulacijom »u hrvatskome/našem jeziku je tako i tako / kaže se tako i tako«, što je ideološki pokušaj brisanja jezične grade, a savjet jasno indicira da se govornici koriste i muškim i ženskim oblicima jer autor inače ne bi niti davao ovakve upute.

3) *O spasiteljima za ronitelje*, 28. siječnja 2015., dr. sc. Goranka Blagus Bartolec

> (…) Općenito, sufiksi *–telj* i *–lac* veoma su plodni u hrvatskome jeziku i dolaze najčešće uz istu osnovu, no u standardnome jeziku, u skladu s normativnim pravilima, ta dva sufiksa nisu jednako vrijedna, odnosno

sl8104.indd 77 15.07.2016 10:33:58

prednost ima sufiks *–telj*. Primjerice, između riječi *gledalac* i *gledatelj*, *primalac* i *primatelj*, *slušalac* i *slušatelj*, *čitalac* i *čitatelj*, *davalac* i *davatelj* u standardnome jeziku treba upotrebljavati imenice na sufiks *–telj*. Dakle, *gledatelj*, *primatelj*, *slušatelj*, *čitatelj*, *davatelj*. Osnovni je kriterij za davanje prednosti sufiksu *–telj* nad sufiksom *–lac* njegova tvorbena plodnost, to jest mogućnost tvorbe ženskih mocijskih parnjaka na završetak *–teljica* dok je takva mogućnost sufiksa *–lac* veoma ograničena. Govorimo *gledateljica*, a ne *gledalica*, *davateljica*, a ne *davalica*, čitateljica, a ne čitalica. Ipak, u hrvatskome je standardnome jeziku nekoliko imenica muškoga roda na sufiks *–lac* koje ne treba zamjenjivati sufiksom *–telj*. Zbog ograničena vremena, usmjerit ćemo se samo na dvije imenice – u značenju 'onaj koji roni ili se bavi ronjenjem' pravilno je reći *ronilac*, a ne *ronitelj* jer je *ronilac* uvriježen i jedini potvrđeni oblik, a zbog značenjske razlike treba razlikovati riječi *Spasitelj*, u kršćanstvu drugo ime za Isusa Krista, i *spasilac*, 'onaj koji koga ili što spašava, spasilac na plaži'.

U ovome savjetu Blagus Bartolec iz lingvistički neutemeljenih razloga promovira sufiks *–telj* umjesto sufiksa *–lac*. Iako na početku savjeta otvoreno kaže da se oba sufiksa često upotrebljavaju u hrvatskome, odlučuje se prednost dati sufiksu *–telj* iz naoko racionalnoga razloga što se od njega mogu tvoriti oblici ženskoga roda. Budući da lingvistički znamo da tvorba riječi ionako nikada nije potpuno simetrična i predvidiva (Kroeger 2005: 250–253) (a to vjerojatno zna i autorica savjeta kada kaže da se u nekim riječima ipak ne može provesti njezin savjet) te da ovakvi primjeri varijacije ne dovode ni do kakvih komunikacijskih zabuna, promoviranje veće simetričnosti i tobožnje veće sustavnosti nužno postaje ideološko i nije u skladu s rezultatima lingvističkih istraživanja (vidi dio 3.3. o *ideologiji simetričnosti*). Prema autoričinu mišljenju, govornici bi u muškome rodu morali preferirati oblike *primatelj* i *slušatelj* samo zbog paradigmatskoga odnosa tih imenica s oblicima ženskoga roda, kao da na sintagmatskoj razini realne jezične proizvodnje muški i ženski oblici ovise jedan o drugome. Tko želi upotrijebiti oblik *gledalac*, ne brine se i ne bi se trebao brinuti o tome što će u drugoj situaciji upotrijebiti oblik *gledateljica*. Kao i u prethodno analiziranim savjetima, pravi, neizrečeni razlog preferiranja sufiksa *–telj* činjenica je da se oblici sa sufiksom *–lac* u literaturi klasificiraju kao tipičniji za srpski jezik (vidi npr. natuknicu *davalac* u Brodnjak 1992: 84). Kako bi se sakrio taj razlog zabranjivanja i pokušaja brisanja čestoga hrvatskog sufiksa, u prvi plan stavlja se tek naoko racionalna ideologija simetričnosti, odnosno veća plodnost sufiksa *–telj*, a koja nikako ne može lingvistički opravdati zahtjev jezičnoga savjeta, čak i kada bi bila jedini razlog promoviranja upravo toga sufiksa.

4) *Pričam ti priču*, 04. ožujka 2015., dr. sc. Ivana Kurtović Budja

I sama sam se iznenadila kad sam spazila da novinari u sredstvima javnog priopćavanja govore (ili *pričaju* možda?) da djeca moraju bez

sl8104.indd 78 15.07.2016 10:33:58

srama pričati svojim mjesnim govorom, da neki političari mudro pričaju o kojem problemu, da liječnici pričaju o porastu broja ljudi oboljelih od depresije. Pričaju li ga oni pričaju, a ja se pitam – priča li išta ova priča o sebi? Priča, priča – poslušajmo priču o tom kako je glagol *pričati* istisnuo nekolicinu starih hrvatskih glagola, zavladao žargonom, zavladao razgovornim stilom standardnoga jezika, a polako prodire i u neutralni standardni jezik. Glagol *pričati* u svome prvotnome značenju znači isto što i *pripovijedati*, kojeg je istisnuo u književnije sfere jezika, ili *kazivati*, a to jest 'prenositi jezikom nešto što se dogodilo'. *Govoriti* pak ima mnogo šire i općenitije značenje, koje za ovaj slučaj možemo omeđiti kao 'umjeti se služiti kojim jezikom kao sustavom znakova'. Dakle, glagol *govoriti* značenjem je širi i može pokriti značenje glagola *pričati*. Glagol *pričati* pak ne može nikako zamijeniti glagol *govoriti*, osim u značenju 'pričati o nečemu'. Sudeći prema potvrdama u Akademijinu rječniku, glagol *pričati* u značenju 'kazivati' u hrvatski je došao s područja gdje se dodiruju hrvatski i srpski, dakle iz Slavonije i Bosne, i u tom je značenju potvrđen tek u 19. stoljeću. Od tada se širi na zapad, da bi danas potpuno zavladao velikim dijelom značenja različitih glagola govorenja. Zaključimo: ni u kom se slučaju ne smije reći *Petar dobro priča engleski*, pravilno je *Petar dobro govori engleski*. Petar može i *pričati*, ali priču, kao što može i pripovjediti pripovijest.

Ovaj savjet vrlo jasno pokazuje kako se trivijalna jezična varijacija (u ovome slučaju na temelju kolokacija glagola *pričati* i *govoriti*) može iskoristiti i proganjati u svrhu simbolički realiziranoga zagovaranja konflikta i netrpeljivosti prema drugim jezicima, odnosno prema njihovim govornicima. U tu svrhu Kurtović u savjetu postulira navodno jezični, a zapravo izvanjezični konflikt s glagolom *pričati* u glavnoj ulozi. Upotrebom nasilnih mentalnih slika personificira ga kao agresivno biće nehrvatske/srpske nacionalnosti, neprijateljskog vojnika ili špijuna koji je sposoban »istisnuti stare hrvatske glagole« (dakle metaforički narušiti hrvatsku tradiciju) i postepeno »zavladati« neformalnim i nestandardnim varijetetima, a konačno i »prodrijeti« u standardni varijetet te »istisnuti« glagol *pripovijedati* u ograničene registre. Dodatni pokazatelj da se savjetom ustvari tematizira i promiče *izvanjezični* konflikt personifikacijom neživih entiteta (odnosno pridavanjem agentivnosti glagolima kao akterima opisanog 'sukoba') upotreba je oblika *kojeg* nakon glagola *pripovijedati* (»Glagol *pričati* u svome prvotnome značenju znači isto što i *pripovijedati*, kojeg je istisnuo u književnije sfere jezika«) – teško je povjerovati da je takva upotreba slučajna omaška autorice koja daje jezične savjete i sigurno zna pravila standardnoga dijalekta o distribuciji relativnih zamjenica, prema kojima se akuzativnim oblikom *kojeg* treba koristiti samo nakon antecedenta koji označava živo biće. U čemu je točno lingvistički problem sa sve češćim značenjem 'govoriti, vladati nekim jezičnim sustavom', a koje navodi autoricu da poruči slušateljima da »ni u kom se slučaju ne smije reći« da netko *priča neki jezik*? Budući da se opet radi o zabrani koja je neobranjiva iz jezikoslovne pozicije, autorica može apelirati jedino na slušateljske emocije i kolektivne strahove

sl8104.indd 79 15.07.2016 10:33:58

vezane za ratna događanja s kraja 20. stoljeća te tako pokušati promovirati ideološke poglede kao znanstveno ovjerene činjenice. Kada bi i bila istina da se glagol *pričati* u značenju 'kazivati' »tek u 19. stoljeću« pojavljuje na području današnje Hrvatske, nije li dvije stotine godina dovoljno da bi se taj glagol i njegova razna (ranija ili kasnija) značenja mogli smatrati dijelom hrvatskoga jezika, jednako kao i mnoge druge riječi i značenja nastali (i puno recentnijim) jezičnim i dijalektalnim kontaktom? U savjetu o glagolu *pričati* teško je naći racionalne i lingvističke argumente jer se zapravo radi o pokušaju da se iz pozicije moći i znanstvenoga autoriteta putem personifikacije i zabrane jezičnoga elementa simbolički delegitimira srpski jezik, a time i njegovi govornici na području Hrvatske.

5) *Što zakapčamo?*, 19. siječnja 2015., dr. sc. Ivana Kurtović Budja

> Pitanje je kako nazvati ono malo što pomaže spojiti dva dijela košulje ili ono što valja pritisnuti da bismo pokrenuli električni uređaj. U različitim krajevima Hrvatske čut ćemo različite odgovore – *gumb*, *botun*, *dugme*, *puce*. Puno naziva, nema što. Njihov razmještaj pokazuje utjecaj drugih jezika pa prema tome i naroda na pojedina područja. U Istri i Dalmaciji čut ćemo *botun*, riječ nastalu prema talijanskoj *bottone*. Na sjeveru ćemo čuti riječ *gumb*, koja je nastala prema mađarskome *gomb*, a mađarski *gomb* je stvoren prema novogrčkom *kómbos* u značenju 'čvor'. Riječ *gomb* poslužila je u tvorbi nekih prezimena, *Gomboš* i *Gumbarević*, na primjer. U štokavskim ćemo govorima čuti i riječ *dugme*, što je balkanski turcizam nastao prema perzijskome *tukme*. Ta se riječ počesto rabi kao jedina književna, a ona to ne bi smjela biti sve dok imamo riječ *puce*. *Puce* je jedina riječ slavenskoga podrijetla i jedina zaslužuje biti književnom. Rabi se u govorima svih triju narječja, najčešće u štokavskom. (…) Riječ *puce* dala je i potrebne glagole, na primjer glagol *zapućiti*, što bi značilo 'sapinjati' ili 'kopčati'. Od *zapućiti* je nastala riječ *zapučak*. Postoje i glagoli *pućiti*/*pucat*, *pripućiti*/*pripucat*, *razapućiti*/*raspucat*, *otpućavati*, *spućavati* i slični, ali budući da većina govornika hrvatskoga ne želi osobito njegovati svoj jezik, prepuštaju se *gumbima*, *botunima* i *dugmićima*, a *puce*, jedino koje bi zaslužilo biti u krugu propisanih riječi, zapostavljeno je. U slobodnome razgovoru možemo rabiti koju god riječ hoćemo, ali u službenome razgovoru, biranom jeziku i uputama za pokretanje strojeva nužno je porabiti riječ *puce*.

U prilogu u kojem se Kurtović bavi izborom 'najbolje' riječi za *gumb*/*puce*/*botun*/*dugme* također postoji nekoliko problematičnih točaka. Naime, nakon što je izložila različita neslavenska podrijetla imenica *botun*, *gumb* i *dugme*, izdvaja *puce* kao nesumnjivo 'najbolju' s obzirom na to da ta imenica ima slavensko podrijetlo. Zanimljive su formulacije kojima se autorica služi – od jasnoga zabranjivanja upotrebe riječi *dugme* kao standardne (»ona to ne bi smjela biti«) do personifikacije jezičnih elemenata i učitavanja moralne superiornosti i u »zapostavljenu« riječ *puce* i u standardni dijalekt (ona »jedina zaslužuje biti književnom«). Jasno je da u modernoj lingvistici nema mjesta vrijednosnim

sl8104.indd 80 15.07.2016 10:33:58

sudovima o superiornosti pojedinih varijeteta ili riječi, pogotovo ne na temelju njihovoga podrijetla i *ispravnih* etniciteta. To vjerojatno zna i autorica pa, kako bi svojoj preferenciji dala dodatni, naoko racionalniji temelj, navodi glagole koji su nastali izvođenjem od imenice *puce*, što bi trebalo poslužiti kao argument za prihvaćanje te imenice kao jedine standardne. Kao što smo vidjeli i ranije, tvorba riječi nije i ne treba biti simetrična – govornici će i bez ovakvoga jezičnog savjeta i bez navedenih glagola znati izraziti značenja koja žele prenijeti. Autorica i sama zna da su glagoli koje navodi danas rijetki i neobični pa u nedostatku stručnih argumenata prelazi na omalovažavanje prosječnih govornika – budući da ne upotrebljavaju riječi koje ona subjektivno zagovara, zasigurno »ne žel[e] osobito njegovati svoj jezik« i upitne su moralnosti jer se »prepuštaju« nepoželjnim riječima. Budući da se brojni slušatelji koriste upravo onim riječima koje autorica napada, može se pretpostaviti da bi ovaj savjet trebao u njima stvoriti (ili ojačati već postojeći) osjećaj krivnje zbog 'nepoštivanja' jezika, shizoglosične osjećaje te jezičnu samomržnju.

6) *Jezični advice*, 15. prosinca 2014., dr. sc. Milica Mihaljević

> Smiljana Šunde: Jezični *advice* – oprostite, *savjet* – doktorice Milice Mihaljević iz Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje trajat će svega *few minutes*. A o čemu je riječ? Pa o našoj iskompleksiranoj potrebi da hrvatske zamjenjujemo engleskim riječima.
>
> Mihaljević: U novinama možemo čitati da će Dubrovnik biti *home port* za kruzere, na televiziji gledamo *soap opere*, voditelji nam se javljaju iz *red rooma*, a izvođače gledamo na stejdžu. U turističkim nam agencijama nude *last minute* rezervacije za različita putovanja. U košarci govorimo o plejmejkerima, u politici o luzerima, u tehnici o *feedbacku*, a svoje tekstove pišemo na PC–jima. U velikome se broju tih primjera više ne radi o anglizmima jer su anglizmi riječi engleskoga podrijetla koje su pravopisno, fonološki, morfološki, tvorbeno u većoj ili manjoj mjeri prilagođene hrvatskome jeziku. U navedenim se primjerima najčešće preuzima engleska riječ bez ikakve prilagodbe hrvatskome jeziku ili se provodi samo djelomična pravopisna prilagodba, koja je najčešće više motivirana nedovoljnim poznavanjem engleskoga pravopisa nego željom za prilagodbom hrvatskom sustavu. Postupa se kao da se polazi od pretpostavke da je engleski jezik podskup hrvatskoga te da hrvatski jezik iz njega posve slobodno i bez ikakve prilagodbe preuzima riječi. I to ne samo onda kad se za takvim preuzimanjem pojavi potreba. Više se ne vodi računa o tome postoji li ili ne odgovarajuća riječ u hrvatskome jeziku već se polazi od pretpostavke da je sve što je englesko bolje, otmjenije, preciznije, pametnije. Pretpostavlja se da plejmejker igra košarku bolje od graditelja igre, da je politički luzer izgubio više od političkoga gubitnika, da je *red room* crveniji od crvene sobe, da je nastup na stejdžu nešto više od nastupa na pozornici te da je cijena *last minute* rezervacije niža od cijene rezervacije u posljednji trenutak. U svim navedenim primjerima lako je

sl8104.indd 81 15.07.2016 10:33:58

pronaći hrvatsku zamjenu za englesku riječ: *home port* polazna je luka, HAND MADE FEST festival je ručnoga rada ili rukotvorina, *red room* je crvena, *blue room* plava, a *green room* zelena soba, *soap opera* je sapunica, a *last minute* rezervacija rezervacija u posljednji trenutak. Plejmejkeri su graditelji igre, luzeri gubitnici, *feedback* je povratna sprega ili povratna obavijest, a PC osobno računalo. U navedenim primjerima problem nije u tome da se pronađu odgovarajuće zamjene, već da se te zamjene počnu upotrebljavati u praksi.

Već u samoj najavi savjeta urednice Šunde nailazimo na izravno i, čini se, sasvim normalizirano vrijeđanje prosječnih govornika kao »iskompleksiranih«, a sve u ime 'jezične kulture', s ciljem da se kod njih izazove osjećaj krivnje i jezične samomržnje. Šunde se nakon upotrebe anglizma *advice* odmah tobože i ispričava, čime se monoglosičko–puristički sugerira da je korištenje anglizama nepristojan oblik jezične proizvodnje. U samome savjetu Mihaljević navodi nekoliko primjera anglizama te ih u skladu sa zadanom ideologijom pokušava delegitimirati upotrebljavajući nekoliko prividno znanstvenih i racionalnih strategija kako bi ih izbrisala iz slušateljskih predodžbi o hrvatskome jeziku, a onda iz slušateljske upotrebe. Prvi je problem savjeta teorijski. Navodi se definicija anglizma kao elementa koji je »u većoj ili manjoj mjeri prilagođen hrvatskome jeziku«, što je pokušaj isključivanja iz kategorije odnosno brisanja svih *neprilagođenih* (ili *percipirano* neprilagođenih) anglizama koji se upotrebljavaju u produkciji na hrvatskome. Čak i potpuno neprilagođavanje elemenata odnosno prebacivanje jezika u istoj komunikacijskoj situaciji legitimna je jezična pojava, a vrlo se često zapravo radi o *kontinuumu prilagođavanja*. Naime, ni prebacivanje kodova ni posuđivanje elemenata ne mogu se svesti na binarnu opoziciju *sasvim prilagođeno* / *potpuno neprilagođeno,* nego se vrlo često radi o *djelomičnome* prilagođavanju na pojedinim jezičnim razinama, što spominje i sama autorica, no ipak odlučuje povući neutemeljeno oštru granicu na tome kontinuumu te neprilagođenim elementima, ali i djelomično pravopisno prilagođenim elementima niječe status anglizma – *usprkos* definiciji koju je navela, čime upada u proturječje. To ideološko isključivanje otvara pitanje o tome što bi neprilagođeni ili djelomično pravopisno prilagođeni elementi iz engleskoga jezika drugo bili osim – anglizmi? Drugi je problem savjeta na razini konkretne upotrebe: usprkos autoričinim ideološki obojenim i netočnim tvrdnjama, navedeni se primjeri prilagođavaju na svim razinama, a to se događa već i u autoričinim rečenicama – izgovaraju se hrvatskim glasovima (fonološka prilagodba) i deklíniraju (morfološka), a npr. *last minute rezervacija* može se analizirati kao polusloženica, što je tvorbena prilagodba, ili kao spoj imeničkoga skupa kao višečlanoga predatributa (*last minute*) i druge imenice kao glave (*rezervacija*), što je sintaktička prilagodba obrascu koji već postoji u suvremenome hrvatskom jednojezičnih govornika.[14] Nema zapreke ni za

14 Termin *predatribut* odnosi se na atribut smješten ispred glave imeničke skupine, za razliku od *zaatributa*, koji je smješten iza glave imeničke skupine. Više o tim terminima i o strukturama koje se tradicionalno analiziraju kao polusloženice vidi u Starčević (2006).

sl8104.indd 82 15.07.2016 10:33:59

pravopisne ili pak u savjetu nenavedene primjere tvorbene prilagodbe (npr. *luzer–ov*, *kruzer–ski*, *plejmejker–ov*).

Treći je problem što autorica monoglosičko–puristički kritizira ideju da »hrvatski jezik iz [engleskoga] posve slobodno i bez ikakve prilagodbe preuzima riječi«, u čemu je lingvistika ne podržava (kao što je ne podržava ni u bilo kojem vidu nametanja jezičnih odabira). Mihaljević ipak ideološki pogled plasira kao 'znanstven' i nastoji ga utemeljiti na 'zdravorazumskoj' tezi da engleski jezik nije podskup hrvatskoga, čime izravno oslikava i promovira ideološku mentalnu sliku dvaju jezika kao jasno razdvojenih entiteta, a istodobno briše realniju predodžbu jezikâ kao entiteta koji se preklapaju, koji su u dodiru i čiji jezični materijal nije strogo podijeljen, o čemu svjedoči brojna (pa i autoričina) jezična građa. Također, jezični kontakt i jezične promjene kritiziraju se kao nepotrebne ako »postoji (…) odgovarajuća riječ u hrvatskome jeziku«, što na prvi pogled djeluje kao racionalan pogled, ali i on je samo strategija plasirana u obranu glavne ideologije jer se istodobno ignoriraju i nikako ne tematiziraju brojni jezično–izvanjezični faktori i moguće razlike unutar navedenih 'englesko–hrvatskih' parova, primjerice u stupnju formalnosti, specijalizaciji značenja, konotacijama, domenama upotrebe i sl. Spominje se jedino kritika prema kojoj (vjerojatno 'iz pomodnih i pretencioznih razloga') govornici često smatraju da je »sve što je englesko bolje, otmjenije, preciznije, pametnije«. Ne smatramo da je sporna činjenica da autorica kritizira pretencioznost (iako je to vrlo subjektivna kategorija), ali ta se pojava ne može sustavno kritizirati samo kada se ostvaruje putem posudenica i prebacivanja kodova, a nikada niti ne spomenuti kada se ostvaruje upotrebom hrvatskoga jezičnog materijala, primjerice upotrebom arhaizama, purističkih neologizama ili općenito rijetkih riječi i struktura s čijim su 'pravim' značenjima upoznati samo 'odabrani'. I vrlo jednojezičnim hrvatskim može se govoriti i pisati vrlo pretenciozno, a razni primatelji poruke na različite će načine procijeniti 'stupanj pretencioznosti'. Ako se imaju na umu temeljne postavke moderne lingvistike, pretencioznim se može smatrati i svako preskriptivističko nastojanje pojedinaca da tobože poprave jezik i prividno pridonesu njegovoj 'uređenosti' i 'boljoj' komunikaciji. Dakle, ako se kritiziraju pojave poput pretencioznosti, onda bi se one trebale sustavno kritizirati u svim pojavnim oblicima, a ne samo tako da kritika odgovara unaprijed zadanim ideologijama monoglosije i purizma (tj. 'strano' je 'pretenciozno', 'domaće' je 'normalno'). Budući da takva sustavnija kritika u preskriptivističkim tekstovima redovito izostaje, može se zaključiti da glavni cilj nikada nije kritiziranje pretencioznosti, nego je nominalni 'zdravorazumski' napad na pretencioznost zapravo strategija ideološkoga brisanja jezične građe u svrhu promoviranja samo monoglosije i purizma kao 'neutralnih', 'znanstvenih' pogleda.

3.2. Ideologija monosemije

U ovoj skupini savjeta autori zagovaraju pogled koji bi se mogao nazvati *ideologijom monosemije*, čiji je cilj što se više približiti mitskomu i neostvarivomu jezičnom stanju u kojemu bi *jedan izraz* imao samo *jedan sadržaj*. Ta ide-

sl8104.indd 83 15.07.2016 10:33:59

ologija izravan je rezultat neosviještenoga pristajanja uz znanstveno neutemeljeno predočavanje komunikacijskoga procesa kao telementacije (po mogućnosti što rigidnije) fiksiranim kodom, a polisemija se pritom doživljava kao opasna jezična pojava. Budući da i sami autori vjerojatno shvaćaju da *realnoga* problema u komunikaciji nema, služe se raznim neznanstvenim strategijama legitimacije vlastitih savjeta: moraliziranjem o navodnome lošem stanju modernoga društva i 'nečistoći' komunikacije, širenjem straha i panike glede komunikacijskih problema koji će navodno nastati ako se slušatelji ne budu pridržavali njihovih zamisli ili se jednostavno pozivaju na 'jezičnu pravilnost', što bi trebalo otkloniti svaki pokušaj propitivanja smislenosti emitiranih savjeta.

7) *Svekoliko dogovaranje*, 13. veljače 2015., dr. sc. Ivana Kurtović Budja

> Čudni su putovi hrvatskoga poslovnoga i političkoga leksika. Da bi sve bilo ozbiljno i uzdržano, potrebno je da je nejasno i čudno. Pa se rabe anglizmi pa latinizmi. Katkad netko poželi biti jednostavan i pristupačan pa se opusti u svom lokalnom govoru, što doista bude blago osvježenje, no obaveza je svih nas služiti se standardnim hrvatskim jezikom u najvećoj mogućoj mjeri kada govorimo u javnim prigodama. Ne moramo nekada ni dogovoriti misao, ali ona neka bude što standardnije iznesena. Joj, glagol *dogovoriti*, opet jedan poslovni glagol, no što nam znači? U prijašnjoj rečenici glagol *dogovoriti* znači upravo 'svršiti govor, dovesti govor do kraja'. U suvremenom se poslovnom govoru polako počinje rabiti u značenju 'sklopiti, ugovoriti' pa se onda intenzivno *dogovaraju suradnje*, *dogovaraju se sastanci i poslovi*, *dogovaraju se dogovori*. Polako i svakodnevni život postaje poslovan pa se dogovaraju obiteljski ručkovi i poslijepodnevne kave. Možda se više nitko ni s kim i ne dogovara oko čega jer je sve neodređeno dogovoreno unaprijed. Glagol *dogovoriti* i njegov parnjak *dogovarati* u novijem su jeziku potpuno izbacili glagol *sklopiti* te posebice glagol *ugovoriti*. Na primjer, *sklopiti posao* i *ugovoriti sastanak* – malo ćemo to kada čuti. Komunikacija nam je sve brža i malo tko mari za njezinu čistoću. Komu je stalo do glagola *ugovoriti*: »što fali glagolu dogovoriti?« Hoćemo li ga staviti u rječnike u značenju 'sklopiti, ugovoriti'? Vidjet ćemo, dogovorit ćemo – se. Ipak, za početak je bolje umjesto *dogovoriti posao* i *dogovoriti suradnju sklopiti posao* i *ugovoriti suradnju*.

U ovom savjetu Kurtović se pod utjecajem ideologije monosemije bavi posve neobičnim zabranjivanjem proširenih prijelaznih kolokacija glagola *dogovoriti* (npr. *dogovoriti suradnju*/*sastanak*/*posao*). Taj glagol dopušta jedino u (prilično rijetkome) značenju 'dovesti govor do kraja' te u povratnoj upotrebi *dogovoriti se*, a njegova 'zabranjena' prijelazna značenja prebacuje na glagole *sklopiti* i *ugovoriti*. Nekoliko je lingvistički problematičnih teza u ovome savjetu. Prvi je problem taj što autorica odlučuje propisivati u kojim se prigodama kako smije govoriti i izrijekom navodi da je »obaveza« svih govornika govoriti standardnim dijalektom u javnim prigodama. Budući da joj lingvistika kao

sl8104.indd 84 15.07.2016 10:33:59

deskriptivna znanost ne daje za pravo da nameće stavove o upotrebi pojedinih varijeteta, radi se o korištenju autoriteta struke i pozicije moći za plasiranje ideologiziranih pogleda kao navodno znanstvenih činjenica. Drugi je problem isticanje anglizama i latinizama kao problematičnih elemenata koji navodno ukazuju na pretencioznost govornika koji se njima koristi umjesto da je »jednostavan i pristupačan« (u lokalnome hrvatskom govoru), što je ideološki pogled sličan onome u prethodno analiziranome primjeru, a koji se na pretencioznost poziva samo kad to odgovara ideologiji monoglosije i purizma. Treći je problem ovoga savjeta taj što autorica ne može dokazati da u kolokacijama koje zabranjuje u ime ideologije monosemije postoji ikakav realan problem pa pribjegava neutemeljenomu moraliziranju, koje se promovira kao znanstveni pogled na jezična i društvena pitanja. Moraliziranje se ostvaruje kao autoričina kritika suvremenoga svijeta u kojemu govornici zbog upotrebe glagola *dogovoriti* navodno ne razlikuju poslovnu od privatne sfere, svi su događaji »možda« unaprijed dogovoreni, a rijetki mare za vlastiti jezik i njegovu tobožnju »čistoću«, što sve pripada više u sferu autoričinih privatnih i nepotkrijepljenih sentimenata nego u analizu kolokacijskih obrazaca. Ostaje potpuno nejasno na koji način kolokacije koje autorica napada narušavaju »čistoću« hrvatskoga jezika, što god taj pojam značio u profesionalnome jezikoslovnom diskursu s obzirom na to da je ideologija čistoga jezika lingvistički neodrživa utopija.

8) *Ulaz i ulazak*, 1. siječnja 2015., dr. sc. Kristian Lewis

> Zaljubljenici u glazbu i druge umjetnosti uvijek se obraduju kada vide ili čuju da mogu posjetiti određenu kulturnu priredbu, a da ne moraju platiti ulaznicu. O tome se najčešće obavješćuje dvjema riječima: *ulaz besplatan*. Ostavimo li po strani ugodu koju izaziva ta informacija, ostaje činjenica da ona nije jezično prihvatljiva. Naime, imenica *ulaz* definira se kao 'mjesto na koje se ulazi' ili 'otvor u zidu kroz koji se ulazi u građevinu'. Tako možemo reći: *ulaz u zgradu*, *ulaz u podzemnu željeznicu*, i tada doista imamo na umu mjesto na koje se ulazi u neki prostor. Stoga odmah postaje jasno da *ulaz* ne može biti besplatan nego eventualno prljav, zapušten, mirisan, opran i tomu slično. Riječ za ulaženje, to jest čin kojim se ulazi u neki prostor jest *ulazak*. Dakle, ispravno bi valjalo pisati i govoriti: *ulazak na večerašnji koncert je besplatan*, a ne *ulaz na večerašnji koncert je besplatan*. Sličan je slučaj i s imenicama *prolaz* i *prolazak*, *izlaz* i *izlazak* te *prijelaz* i *prelazak*. *Prolaz* je mjesto kojim se prolazi iz jednoga mjesta na drugo ili pak uličica koja povezuje dvije usporedne ulice, na primjer *Miškecov prolaz*, *Ratkajev prolaz*, a *prolazak* znači radnju kojom tko prolazi kroza što ili kraj čega. *Izlaz* je mjesto na koje se izlazi, to jest otvor kroz koji se može izaći dok je *izlazak* riječ za čin izlaženja iz nekog prostora. Roditelji djeci zbog jedinice u školi, dakle, ne dopuštaju *izlazak* petkom, a ne *izlaz*. Razlika između prijelaza i prelaska lako je uočljiva iz sljedećeg primjera: *nesavjesni vozači pješacima ne dopuštaju prelazak na pješačkom prijelazu*. Na kraju napominjem još jedanput da je u hrvatskome jeziku osobito

sl8104.indd 85 15.07.2016 10:33:59

važno poštivati i najmanje leksičke razlike jer nepravilnom uporabom riječi stvaramo značenjsku zbrku.

U ovome savjetu Lewis monosemički inzistira na strogome značenjskom razlikovanju imenica *ulaz* i *ulazak* te sličnih parova. Imenica *ulaz* često se koristi u dva značenja, kao 'mjesto ulaženja' i kao 'čin ulaženja', a autor smatra da takvom »nepravilnom uporabom riječi stvaramo značenjsku zbrku« i da za značenje 'čin ulaženja' govornici trebaju obavezno upotrijebiti imenicu *ulazak*. Prvi je problem savjeta što autorovo upozorenje na komunikacijski problem nije nimalo utemeljeno i zanemaruje sugovorničke sposobnosti razumijevanja poruke koje su daleko iznad razine kakvoga jednostaničnog organizma. Naime, potpuno je nezamislivo da bi ikoji govornik hrvatskoga jezika mogao imati problema s razumijevanjem svakodnevnih sklopova poput *ulaz besplatan* ili *ulaz na večerašnji koncert je besplatan* (i navodno mogao pomisliti da su sama *mjesta* ulaska besplatna tj. da ih se bez naknade može ponijeti kući?). Drugi problem savjeta jest taj što autor potpuno ignorira jedan od temeljnih semantičkih mehanizama, metonimiju. Metonimija se u kognitivnoj lingvistici može definirati kao »konceptualni pomak u kojem se jedan konceptualni entitet preslikava na drugi unutar istoga okvira ili domene (…)« (Radden i Dirven 2007: 341) pa se tako kaže da *čitamo Kozarca* u značenju 'čitamo Kozarčeva djela' (→ metonimija TVORAC ZA PROIZVOD, Lakoff i Johnson 2003: 39), kaže se da *Zagreb voli svoju rijeku* (→ metonimija MJESTO ZA LJUDE, Brdar i Brdar–Szabó 2009: 230) ili pak *nikada nisu zaboravili Waterloo* (→ metonimija MJESTO ZA DOGAĐAJ, Lakoff i Johnson 2003: 40). Upotrebe koje Lewis bez ikakvoga pravog razloga zabranjuje mogu se analizirati kao primjeri metonimije MJESTO ZA RADNJU, a koja se odnosi na »mjesta povezana s događajima koji se obično odvijaju na tim mjestima« (Radden 2002: 424) – u našemu slučaju *mjesto ulaženja* navodi se kako bi se naznačio *čin ulaženja,* koji se naravno odvija na tome mjestu. Jasno je dakle da se radi o sasvim uobičajenome jezičnom mehanizmu te o još jednom znanstveno promašenome jezičnom savjetu. Konačno, autor govori o tome da su upotrebe koje on zabranjuje »jezično« neprihvatljive, što ponovno upućuje na postupak ideološkoga brisanja i poistovjećivanje standardnoga dijalekta s hrvatskim jezikom kao takvim (iako je jasno da nema razloga da se strogo značenjsko razgraničenje *ulaza* od *ulaska* nameće ni u standardnome dijalektu ni u nestandardnim dijalektima jer se time ne postiže nikakva veća preciznost).

9) *Pozdrav ispred Prvog programa*, 06. ožujka 2015., dr. sc. Marko Alerić

Ono čega bismo u komunikaciji uvijek trebali biti svjesni jest da se značenje poruke zbog objektivnih ili subjektivnih razloga na putu od pošiljatelja do primatelja vrlo lako može promijeniti, a jedan od razloga svakako može biti činjenica da riječi kojima je poruka oblikovana nisu upotrijebljene u skladu s njihovim osnovnim značenjem, što je čest slučaj prilikom upotrebe prijedložnoga izraza *u ime*. U rečenici *za zajedničku fotografiju svi su morali stati ispred stare škole* pravilno je upotrijebiti

sl8104.indd 86 15.07.2016 10:33:59

> izraz *ispred*, ali je u rečenici *kada bi izvještavao o donesenim zaključcima, govorio bi u ime cijele skupine* pravilno upotrijebiti samo izraz *u ime*, a ne *ispred.* Prijedlog *ispred* znači 's prednje strane čega', a prijedložni izraz *u ime* znači 'ovlašteno od koga ili čega, predstavljajući koga ili što'. To znači da je prijedlog *ispred* pravilno upotrijebiti samo kada znači 's prednje strane čega', a prijedložni izraz *u ime* kada znači 'ovlašteno od koga ili čega, predstavljajući koga ili što'. Prije nego što upotrijebimo jedan ili drugi izraz, trebamo promisliti o značenju rečenice koju namjeravamo izreći ili napisati i u skladu s tim upotrijebiti ili prijedlog *ispred* ili prijedložni izraz *u ime*. (…)

Alerić u savjetu o *ispred* i *u ime* izravno tvrdi da može doći do komunikacijskih problema ako se primjerice riječi ne upotrebljavaju u »osnovnim« značenjima (nije jasno što se pod time misli: jesu li to *najčešća* i/ili *konkretna*/*doslovna* značenja?). Premda su prenesena, apstraktna, izvedena i rjeđa značenja temeljan i neizostavan dio ljudske misli i ljudskoga jezika, autor zagovara samo konkretno značenje prijedloga *ispred* te kritizira i zabranjuje upotrebu toga prijedloga u prenesenome značenju, tj. 'predstavljajući koga ili što'. Potpuno je nejasno zašto se autor kao lingvist odlučuje na ovakav monosemički savjet s obzirom na to da se radi o prilično razumljivome metonimijskom proširenju značenja – osoba koja se nalazi *ispred* neke skupine često govori *u ime* te skupine. Nadalje, iako se jako trudi negirati prirodu ljudske misli i jezika, autor ne može pobjeći od prenesenoga značenja – ni izraz *u ime* nije upotrijebljen u doslovnome značenju (pa bi se u preskriptivističkoj maniri moglo jednako neutemeljeno tvrditi da će uslijediti kaos jer će primatelj poruke pomisliti da je *ime* nekakav uređaj u koji treba govoriti). Također, iako izraz poput *ispred cijele skupine* može u izolaciji biti dvoznačan (kao i brojni drugi *izolirani* iskazi), upotrebom u konkretnome kotekstu i kontekstu takva se mogućnost znatno smanjuje, a govornik će sâm procijeniti postoji li opasnost od neželjene slušateljske interpretacije i eventualno prilagoditi svoj iskaz, bilo korištenjem drugih struktura ili pojašnjenjem. U suprotnom, autor savjeta mogao bi početi zabranjivati sve izraze s potencijalnim višestrukim značenjima, a to *de facto* znači zabraniti jezik kao takav. Primjerice, izraz *na fakultetu* može značiti 'u zgradi', 'na krovu zgrade' ili pak 'na Sveučilištu' – treba li zato upozoravati na navodno velik komunikacijski problem te smišljati i kodificirati posebne oblike za svako navedeno značenje? Naravno da ne, takav postupak bio bi lingvistički posve neutemeljen i u sukobu sa svime što znamo o prirodi jezika kao fenomena. Budući da im je u interesu da ih se razumije, govornici neprekidno nadziru svoje iskaze i sami određuju koliko je preciznosti dovoljno odnosno koliko se trebaju prilagoditi primatelju poruke s obzirom na njegove inferencijske sposobnosti i na razinu zajedničkog jezičnog i izvanjezičnog znanja. Jezični elementi kojima se govornici redovito služe bez ikakvih problema za bilo kojeg sudionika u komunikaciji ne mogu se znanstveno proglasiti 'nepravilnim'.

sl8104.indd 87 15.07.2016 10:33:59

10) *Porod nije porođaj*, 19. veljače 2015., dr. sc. Ankica Čilaš Šimpraga

> (…) Pritom neke od njih kažu da je *porod* dobro prošao, a druge da je *porođaj* dobro prošao, to jest da nije bio pretežak. Doživljaj je naravno individualan, no s jezičnoga stajališta pravilno se izražavaju one koje govore o lakome ili teškome *porođaju*, a ne o lakome ili teškome *porodu*. Naime, *porođaj* je 'čin rađanja djeteta', to jest prirodni završetak trudnoće, kad dijete izlazi iz maternice, a *porod*, to je 'dijete, potomstvo'. Upravo se zato za bračni par koji nema djece kaže da nema svoga poroda, no kako u tome značenju riječ *porod* doživljavamo stilski obilježenom – sjetimo se kako je Gundulić govorio o *porodu od tmine*, misleći na svoje rane radove – neki suvremeni priručnici u standardnome jeziku daju prednost imenici *potomstvo* pa se kaže za neku osobu da ima mnogobrojno ili malobrojno potomstvo. Imenice *porođaj*, *rađanje* i *rođenje* u gramatici nazivamo radnim imenicama. (…) Dakle, imenice *rađanje*, *porođaj* i *rođenje* u bliskoj su vezi, no kad govorimo o majkama i djeci, onda je *rađanje* 'donošenje djece na svijet', *porođaj* 'čin rađanja djeteta', a *rođenje* 'dolazak na svijet rađanjem'.

U ovome savjetu autorica vrlo jasno zagovara strogo monosemičko razgraničenje imenica *porod* i *porođaj*, pri čemu bi *porod* trebao imati samo jedno značenje, 'dijete, potomstvo', a ne ono koje ima za većinu govornika hrvatskoga jezika, 'čin rađanja djeteta'. To priznaje i sama autorica navodeći da je značenje koje ona zagovara stilski obilježeno, ali ipak ustraje u nastojanju da utječe na slušateljsku produkciju i promovira odveć krutu i lingvistički neutemeljenu normiranost u trivijalnoj metonimijskoj varijaciji koja u konkretnoj suvremenoj upotrebi više i nije varijacija. Naime, teško je zamisliti da bi netko rečenicu poput *porod je dobro prošao* mogao shvatiti kao 'dijete/potomstvo je dobro prošlo (na ispitu?)'. Radi se o još jednome savjetu koji slušatelju ne donosi ništa korisno jer iza krinke lingvističkoga autoriteta stoji uvijek nesvrhoviti preskriptivizam. Problematično je i to što i ova autorica svoju jezičnu presudu daje formulacijom »s jezičnoga stajališta pravilno se izražavaju samo one (…)«, što je također primjer ideološkoga pokušaja brisanja (prema njezinoj subjektivnoj procjeni nestandardne) jezične građe i zamućivanja realnoga odnosa pojmova *ukupan jezik* i *standardni dijalekt*: odabirom riječi sugerira se da se u savjetu radi o a) lingvističkome, a ne preskriptivnome pogledu i b) da je upravo standardni dijalekt »pravilan« hrvatski jezik, a ostalo su »greške« koje ovakvim savjetima navodno treba ispraviti.

11) *Ponovo i ponovno*, 16. siječnja 2015., dr. sc. Marko Alerić

> Neke su riječi u hrvatskom jeziku toliko slične da možemo pomisliti kako imaju isto značenje pa da je svejedno upotrebljavamo li jednu ili drugu. Često čujem pitanje je li pravilno upotrijebiti prilog *ponovno* ili *ponovo*. I jedan i drugi prilog u hrvatskom su jeziku pravilni i oba su zabilježena u rječnicima. To znači da nije sporno da oba priloga u hr-

sl8104.indd 88 15.07.2016 10:33:59

vatskome jeziku postoje i da su u njemu pravilna. Ipak, značenje priloga *ponovno* različito je od značenja priloga *ponovo* pa je svaki prilog pravilno upotrebljavati samo u skladu s njegovim značenjem. Prilog *ponovno* u vezi je s pridjevom koji u muškom rodu glasi *ponovan*, u ženskom rodu *ponovna*, a u srednjem rodu *ponovno*. Kako se prilozi najčešće tvore od srednjega roda pridjeva, na primjer od pridjeva *koristan, korisna, korisno* prilog je *korisno*; od pridjeva *pametan, pametna, pametno* prilog glasi *pametno*. Tako je i od pridjeva *ponovan* prilog *ponovno*, kao što glasi njegov srednji rod. Značenje priloga *ponovno* je 'opet', 'ponovljeno', a značenje priloga *ponovo*, koji se piše bez slova *n*, u vezi je s riječima *po* i *novo*, i znači 'nanovo', 'iznova'. Dakle, kada želimo reći da smo nešto učinili *opet*, *ponovljeno*, upotrijebit ćemo prilog *ponovno*. Kada želimo reći da smo nešto učinili *nanovo*, *iznova*, upotrijebit ćemo prilog *ponovo.* Evo nekoliko primjera pravilne upotrebe priloga *ponovno* i *ponovo*: *Ponovno ili opet smo se susreli nakon tjedan dana. Istraživanje smo morali ponovno provesti ili ponoviti. Nakon što nismo uspjeli, krenuli smo ponovo ili nanovo. Ponovo ili nanovo, iznova, gradili smo ono što je bilo srušeno.*

Savjet o navodnoj značenjskoj razlici priloga *ponovo* i *ponovno* primjer je potpuno besmislenoga teksta koji samo na prvi pogled djeluje kao stručno objašnjenje tobože nijansiranih jezičnih razlika. Prije analize savjeta napomenimo da *Hrvatski jezični portal* semantički izjednačuje ta dva oblika, uzimajući da se radi o slobodnim varijantama s istim značenjem pa ih i stavlja u istu natuknicu. Opačić (2009: 162) u svojemu savjetniku kaže da su oba priložna oblika prihvatljiva u standardu i ne spominje nikakvu razliku u značenju (čini se da je autorica više usmjerena na stigmatiziranje upotrebe oblika *ponovo* kao atributa, npr. *ponovo suđenje*). Hudeček, Matković i Čutuk (2012) u svojemu pak savjetniku oblik *ponovno* zagovaraju kao jedini prihvatljiv lik u standardu, a *ponovo* se u priručniku pojavljuje samo jednom, kada ga autori isključuju u korist dužega oblika (njihovo preferiranje priloga *ponovno* ostaje nerazjašnjeno i, čini se, potpuno proizvoljno). Alerić je jedini autor koji monosemički pokušava pokazati/nametnuti razliku u značenju iako u tome ne uspijeva. Naime, on značenje priloga *ponovno* objašnjava kao 'opet', 'ponovljeno', a značenje priloga *ponovo* kao 'nanovo', 'iznova', pritom potpuno ignorirajući činjenicu da su prilozi koje nudi kao značenjska objašnjenja sinonimi – nejasno je koja bi bila razlika između *opet*, *nanovo* i *iznova* (a pridjev *ponovljeno* je prilično nespretno objašnjenje priloškoga značenja). Nadalje, u autorovim primjerima rečenica koje navodno pokazuju »pravilnu upotrebu« *ponovno* i *ponovo* ta dva priloga potpuno su zamjenjivi jedan drugim, kao i prilozima *opet*, *nanovo* i *iznova.* Možemo zaključiti da u ovome savjetu autor zapravo ne pokušava nametnuti *različita* značenja *različitim* oblicima (kao što je čest slučaj u preskriptivizmu) nego pokušava nametnuti *isto* značenje *različitim* oblicima (koje oni ionako imaju i bez njegove intervencije), a pritom je uvjeren da nameće *različita* značenja. Savjet je dakako besmislen, ali može se pretpostaviti da među prosječnim slušateljima promovira jezičnu nesigurnost i shizoglosiju u još većoj mjeri od ostalih savjeta jer se *nepostojeća* jezična razlika ovoga puta ne može

sl8104.indd 89 15.07.2016 10:33:59

razumjeti čak ni na razini ideje, a kao navodno postojeću i obvezujuću podupire je Alerićev profesionalni status te autoritet jezične emisije državnoga radija.

12) *Selidba, odmor i briga*, 10. veljače 2015., dr. sc. Ivana Oraić Rabušić

> Smiljana Šunde: Kada se vraćate s godišnjeg odmora, znanci će Vas ponekad upitati *jeste li odmorili?* Pitajte Vi njih što oni *odmaraju.* (…)
>
> Ivana Oraić Rabušić: Već su u nekoliko navrata u savjetima bili obrađeni glagoli poput *brinuti se*, *žuriti se, odmoriti se*, *seliti se* i slično. Međutim, još je posve uobičajena pogrešna upotreba tih glagola, kao što je to u sljedećim rečenicama: *brinem jer mislim da ću zakasniti*, *ljudi sele radi bolje zarade i čistijega okoliša*, *odmori malo*, *žurim na posao*. To je pogrešno zbog toga što glagoli *brinuti se* i *žuriti se* uvijek dolaze s česticom *se* i ne postoji paralelan oblik bez toga elementa. Glagol *seliti se* također u značenju 'mijenjati mjesto boravka' ne može doći bez čestice *se*, dakle pravilno je *selim se izvan grada.* Međutim, u značenju 'premještati s jednoga mjesta na drugo' ili 'mijenjati komu mjesto boravka' glagol *seliti se* najčešće se upotrebljava kao prijelazan, odnosno dolazi bez *se.* Tako se govori *selim stvari na drugo mjesto* ili *selim prijatelja u stan*. Međutim, i u tom značenju bolje je upotrijebiti neki drugi glagol poput *premještati* ili *preseljavati*. Glagol *odmoriti se* u značenju 'počinuti, povratiti snagu cijelom tijelu' također uvijek dolazi s česticom *se*. Međutim, taj glagol može značiti i 'povratiti snagu pojedinim dijelovima tijela'. U tom značenju glagol je prijelazan i objekti su mu samo pojedini dijelovi tijela, primjerice *odmoriti noge, oči* i slično. Na temelju svega rečenog možemo zaključiti da će prije spomenute rečenice pravilno glasiti ovako: *brinem se jer mislim da ću zakasniti*, *ljudi se sele radi bolje zarade i čistijega okoliša*, *odmori se malo*, *žurim se na posao.*

U ovome savjetu problematičan je već i sam uvod urednice Šunde, koja ilustrira neprijelaznu upotrebu glagola *odmoriti (se)* tipičnim pitanjem *jeste li odmorili?* Iako se radi o sasvim razumljivoj i uobičajenoj upotrebi toga glagola, kao i glagola kasnije navedenih u savjetu[15] (uobičajenost potvrđuje i sama autorica savjeta), te nije jasno zašto bi ta struktura bila problematična, Šunde upućuje slušatelja da nakon takvoga pitanja postavi sarkastično protupitanje kojim bi trebao skrenuti pozornost na navodno pogrešnu upotrebu bez čestice *se* i tako izazove konflikt sa sugovornikom. U samome savjetu Oraić Rabušić ustvrđuje da se o istoj temi već govorilo u ranijim savjetima, ali da govornici i dalje 'griješe'. Iz toga je razvidno da se ne radi o pukome informiranju slušatelja o tome koja je struktura trenutno kodificirana u standardu, nego je posrijedi preskriptivistička namjera, odnosno nastojanje da se utječe

15 Pretraga hrvatskoga weba u korpusu *hrWaC* pokazuje da povratne i neprijelazne strukture navedenih glagola trenutno supostoje: *koj* brin** (3,154 rezultata) / *koj* se brin** (4,804), *koj* žur** (200) / *koj* se žur** (208), *koj* odmar* na* (12) / *koj* se odmar* na* (69), *koj* seli u* (28) / *koj* se seli u* (38).

sl8104.indd 90 15.07.2016 10:33:59

na produkciju slušatelja, konkretno u svrhu ideološke promocije monosemije. Nadalje, navodi »glagoli *brinuti se* i *žuriti se* uvijek dolaze s česticom *se* i ne postoji paralelan oblik bez toga elementa«, »glagol *seliti se* također u značenju 'mijenjati mjesto boravka' ne može doći bez čestice *se*« i »glagol *odmoriti se* u značenju 'početi, povratiti snagu cijelom tijelu' također uvijek dolazi s česticom *se*« dobar su primjer strategije prividne deskriptivnosti – naoko deskriptivnoga, a zapravo preskriptivnoga, ideološkoga brisanja jezične građe: autorica formulacijom u indikativu navodno samo opisuje stanje u jeziku, ali prava je namjera da ga propiše i da utječe na slušateljevu proizvodnju. Činjenica je da, usprkos propagiranoj ideologiji, postoje paralelni oblici i da navedeni glagoli mogu doći bez čestice *se* u jednom te istom značenju (*brinem*, *žurim*, *selim*, *odmaram*) u produkciji velikoga broja govornika pa je tvrdnja da to nije tako jednostavno netočna i manipulativna. Također, kod glagola *seliti* u prijelaznoj upotrebi autorica preporučuje druge glagole sa sličnim značenjem, ali, kao i ranije, nema realnoga razloga zašto bi govornici trebali provesti tu zamjenu. Može se samo nagađati da a) želi provesti potpuno brisanje mnogostrukosti sintaktičko–semantičkih obrazaca glagola *seliti* i monosemički ga svesti na samo *jednu* upotrebu (*seliti se*) s *jednim* značenjem, a istodobno b) ponuđeni glagoli *premještati* i *preseljavati* djeluju formalnije pa autorica zagovaranjem 'zamjenskih' glagola promovira dodatnu, također čestu komponentu ideologije standardnoga jezika – da standardni dijalekt treba biti što formalniji, bez obzira na kontekst upotrebe, što se također ne može lingvistički opravdati. Kod svih glagola navedenih u savjetu radi se o sasvim trivijalnoj formalnoj varijaciji pa nije jasno čemu služi takvo rigidno, monosemičko normiranje samo jednoga oblika (osim što služi promociji autorice kao 'jezičnoga znalca').

3.3. Ideologija simetričnosti

U skupini primjera *ideologije simetričnosti* nalazimo primjere trivijalne formalne varijacije dvaju supostojećih obrazaca, od kojih autori savjeta odlučuju promovirati samo jedan jer neosviješteno i nepotrebno inzistiraju na elementu koji smatraju simetričnijim, analoškijim prema nekoj jezičnoj ili izvanjezičnoj strukturi s kojom ga uspoređuju. Iako na prvi pogled racionalna i logična, ideologija simetrije nije lingvistički utemeljena činjenica nego preskriptivistička želja za navodnim uvođenjem reda u jezičnu građu i tobožnjim stvaranjem savršenijega, preciznijeg jezičnog sustava, što bi onda trebalo rezultirati i preciznije iskazanim značenjima. Nasuprot tomu, u lingvistici je poznato da nijedan prirodni jezik nije savršeno simetričan bez ostatka, ali i to da ta činjenica nimalo ne umanjuje komunikacijski potencijal nijednoga jezičnog sustava. Sapirovim riječima (1921/2013: 37): »[n]a nesreću, ili nasreću, nijedan jezik nije tiranski dosljedan. Sve gramatike 'cure'.« Budući da jezik svoju komunikacijsku preciznost ne temelji na formalnoj analogiji pojedinih oblika ili na rigidnim kategorizacijama izvanjezičnosti, ne postoji znanstveno opravdan razlog za nasilno uvođenje analoških oblika i za istodobno brisanje neanalоških ili pak za isključive sistematizacije izvanjezičnih pojavnosti. I ideologija je simetričnosti dakle odraz pogleda na komunikaciju kao telementaciju koja ovisi o strogo za-

sl8104.indd 91 15.07.2016 10:33:59

danome kodu pa je stoga za njezino optimalno odvijanje navodno potrebno propisati točno određene oblike. Autori pritom u nedostatku stručnih argumenata pokušavaju stvoriti privid preciznije klasifikacije izvanjezične stvarnosti ili pak pribjegavaju moralistički obojenim idejama o prikladnome jezičnom ponašanju i 'dosljednosti'. Javlja se čak i pozitivan prikaz blokiranoga pristupa resursima za one koji ne prihvate njihov jezični savjet.

13) *O rokovima*, 06. veljače 2015., dr. sc. Ivana Matas Ivanković

> (…) Kao što u nominativu nećemo čuti *rok nekoliko minuta* nego *rok od nekoliko minuta*, tako ni u lokativu ne bi smjelo biti *u roku nekoliko minuta* nego *u roku od nekoliko minuta*. Možda zbog ekonomičnosti ili skraćivanja, izraz *u roku tri dana* može se često čuti. U opuštenom razgovoru ne treba paziti na svaku riječ, no kada se izražavamo stilski neutralno, na standardnom jeziku, treba pripaziti i ne štedjeti na riječima pa kada nekome obećajemo da nam za posao treba najviše tri dana, treba reći *napravit ću to u roku od tri dana*, a ne *napravit ću to u roku tri dana*.

Matas Ivanković u ovome savjetu zagovara strukturu s prijedložnom skupinom, *u roku od* (npr. *u roku od nekoliko minuta* / *tri dana*), a zabranjuje strukturu bez prijedloga *od* (npr. *u roku nekoliko minuta* / *tri dana*). Zabranjenu strukturu razumiju svi govornici hrvatskoga jezika,[16] ali autorica je neosnovano isključuje i pokušava izbrisati barem u javnome diskursu. Usprkos autoričinu ideološkomu pozivanju na simetričnost jezičnih paradigmi, nije jasno zašto bi imenička skupina *rok od nekoliko minuta* svakako morala biti analogna prijedložnoj skupini *u roku (od) nekoliko minuta* glede strukture umetnutoga zaatributa, odnosno zašto je na bilo koji način problematično ako se u tome drugom slučaju zaatribut ne ostvaruje u obliku prijedložne skupine nego besprijedložno? Autorica je svjesna činjenice da je jezična ekonomičnost jedan od faktora koji mogu utjecati na skraćivanje pojedinih izraza, ali odlučuje ga zanemariti i zahtijeva od slušatelja da svoju produkciju na standardu prilagode njezinu subjektivnomu jezičnom savjetu o tome koliko i kada treba upotrebljavati dulje ili kraće izraze, odnosno kada treba pripaziti na prijedložnu varijaciju. Sve te osobne preferencije zamaskirane su u teze o navodnoj stilskoj neutralnosti standarda (iako u ovome slučaju kritizirana besprijedložna konstrukcija u kosome padežu ne djeluje posebno obilježeno), što je također dvojbena tvrdnja jer se produkcija na standardu može promatrati i kao izraz govornikove nadmoći, autoriteta, distance i sl. Svaki govornik ima pravo odabrati kako će iskoristiti svoj pristup javnomu diskursu i kojim će se strukturama u njemu koristiti (pritom je navedena prijedložno–besprijedložna varijacija vjerojatno ispod opažajne razine mnogih govornika). Kao i ranije, ne postoji lingvističko opravdanje za navedeni savjet.

16 Pretraga korpusa *hrWaC*: *u roku nekoliko* (380 rezultata) / *u roku od nekoliko* (1,156).

sl8104.indd 92 15.07.2016 10:33:59

14) *Savjet (o) kolegama*, 09. ožujka 2015., Jasenka Ružić

> (…) U jednini s njima nema teškoća – svi kažemo *ovaj moj kolega*, *ovaj vođa* – dakle, upotrijebili smo gramatički muški rod. No, u množini postoji kolebanje pa ponekad kažemo *dobri kolege*, a drugi put u ženskom rodu, *dobre kolege*. Da bismo bili dosljedni, imenice tog tipa trebaju zadržati muški rod i u množinskim oblicima, kako bi se izbjegla njihova dvorodnost. Dakle, ispravno je reći *moji kolege, naši pristaše, vjerni sluge*.

Govoreći o imenicama muškoga roda koje označavaju osobe muškoga spola, a u množinskim oblicima variraju u gramatičkome rodu, poput *moji/moje kolege*, i Ružić u svojemu savjetu zagovaranjem muškoga roda za množinske oblike podupire privid stvaranja sustavnosti, uređeni(ji)h sustava i simetrični(ji)h paradigmatskih odnosa. Formalna varijacija opet je trivijalna i komunikacijski bezopasna, a »dosljednost« o kojoj autorica govori niti je inherentna jeziku niti je potrebna njegovim govornicima, koji ništa ne gube zbog postojanja dviju izražajnih mogućnosti pa nema potrebe niti da se drugi oblik iz ideoloških razloga izbriše.

15) *Koji put i koliko puta*, 11. veljače 2015., dr. sc. Vlasta Rišner

> »Hoće li *treći puta* biti bolje?«, pitao je student nakon što je već dva puta pokušavao položiti ispit, ali bez uspjeha. »Neće«, odgovorio je profesor, »ne naučite li pravilno upotrijebiti česticu *puta*.« (…) Budući da *treći* nije glavni nego redni broj, poraba priložnoga izraza *treći puta* iz pitanja s kojim smo započeli – *hoće li treći puta biti bolje?* – nije pravilna. Ispravi li se *treći puta* u gramatički ispravno *treći put*, možda student s početka naše priče i položi ispit. (…)

U ovom savjetu autorica zabranjuje varijaciju u izrazima poput *treći put* i *treći puta* te zagovara simetričnu distribuciju oblika *puta* nakon glavnih brojeva (npr. *tri puta*), a oblika *put* nakon rednih (npr. *treći put*). Pritom zagovaranu strukturu naziva »gramatički ispravnom«, kao da u kritiziranome obrascu ne postoji gramatičko pravilo, te time promovira neznanstvenu zabludu da se gramatika kao skup pravila nalazi samo u standardnome dijalektu, a u nestandardnim dijalektima gramatike kao skupa pravila navodno nema ili se o radi o skupu 'nepravilnih pravila'. Realnoga problema niti u ovome iskonstruiranom jezičnom pitanju nema. Zanimljivo je da Rišner svoj savjet ilustrira primjerom iz formalnoga, sveučilišnog obrazovanja te s očitom naklonošću prezentira zamišljenu situaciju u kojoj student ne može položiti ispit ako ne prihvati njezin savjet, koji u primjeru zagovara profesor, autoritet u poziciji moći koji odlučuje o studentovu napredovanju prema stručnoj diplomi. Iz pozicije jezikoslovne struke valja se zapitati u čemu je točno problem s napadanom strukturom i što bi se izgubilo kada bi preskriptivisti dopustili da i ona postane dio standardnoga dijalekta? Vjerojatno ništa – osim što bi nestalo

sl8104.indd 93 15.07.2016 10:33:59

materijala za poneki prilog u emisiji *Govorimo hrvatski* u obliku u kakvome je trenutno zamišljena.

16) *Što obuvamo?,* 20. siječnja 2015., dr. sc. Anđela Frančić

> (…) *Oblačiti* prema rječničkoj definiciji znači 'odijevati, stavljati na koga odjeću'. Dakle, *oblačimo* kaput, hlače, haljinu, košulju i druge odjevne predmete. Čarapa je, čitamo u rječniku, 'pleteni ili platneni dio obuće koji obuva i štiti stopalo i gležanj, nogu do koljena ili pak cijelu nogu'. Čarape navlačimo na nogu, *obuvamo* ih. (…) Upamtit ćemo, bilo da su kratke, do koljena ili duge, bilo da su svilene, pamučne, vunene ili od kojega drugog materijala, čarape ne *oblačimo* i ne *svlačimo* nego ih *obuvamo* i *izuvamo*.

U slično neutemeljenome pokušaju da se uvede jezični red tamo gdje on već postoji, Frančić u ovome savjetu zabranjuje upotrebu glagola *oblačiti* uz imenice koje se odnose na predmete koji se klasificiraju kao obuća, a ne odjeća. Prvi je problem ovoga savjeta prekruto shvaćanje izvanjezične klasifikacije predmeta u odjeću i obuću, pri čemu se na primjeru čarapa vidi da izvanjezične kategorije nisu strogo odvojene – pojedine predmete moguće je klasificirati na više načina, što ne odgovara ideologiji simetrije. Čarape se mogu svrstati i u odjeću i u obuću. Bez obzira na to što piše u nekome rječniku, nije jasno zašto bi se govornici ravnali prema proizvoljnim klasifikacijama pojedinih autora. Drugi problem ovoga savjeta monosemičko je inzistiranje na upotrebi različitih glagola s imenicama koje označuju odjeću (*oblačiti*/*svlačiti*) i s onima koje označuju obuću (*obuvati*/*izuvati*). Neki govornici hrvatskoga te glagole tako i upotrebljavaju, a neki ne – i u ovome slučaju radi se o trivijalnoj jezičnoj varijaciji pa nije jasno zašto bi se zabranjivala upotreba glagola *oblačiti* i *svlačiti* uz imenice koje označavaju obuću, poput *cipele* ili čarape. S pravom se možemo retorički zapitati – treba li govornik hrvatskoga jezika zaista gledati u rječnik da sazna što je to zapravo čarapa i što se s njom radi?

3.4. Ideologija rječničke potvrde

U emisiji se (ipak prilično rijetko) pojavljuju jezični savjeti koji niti ne ciljaju na ozbiljniju stručnu argumentaciju, koje autori čak i ne pokušavaju potkrijepiti barem nekakvim konkretnijim razlozima. Jedina je 'argumentacija' mehanička *ideologija rječničke potvrde* (prisutna i u nekim drugim navedenim primjerima, ali kao podrška drugim, 'stručnijim' ideologijama), a to je pogled prema kojem oblici i značenja nisu legitimni ako nisu navedeni u postojećim rječnicima odnosno jesu legitimni ako su navedeni.[17] Jasno je da pozivanje

17 Treba naglasiti da se preskriptivisti ponekad bune protiv 'preliberalnih' rječnika, koji uvrštavaju donedavno nestandardne elemente i tako ih legitimiraju. Rječnici time legitimiraju i govornike koji se tim elementima služe pa na taj način smanjuju broj 'nelegitimnih' pripadnika društva i preskriptivistima sužavaju tržište za plasiranje savjeta, o kojemu izravno ovisi njihova neznanstvena djelatnost prezentirana kao lingvistika.

sl8104.indd 94 15.07.2016 10:33:59

na rječnik nikako nije dio suvremenoga znanstvenog pristupa opisu jezičnoga značenja. Ako određena značenjska ili uporabna mogućnost nije navedena u rječniku, radi se o propustu rječnika, a ne govornika. Banalna je činjenica da tiskanim rječnicima i gramatikama uvijek nedostaje jedan dio jezične građe: opisati jezik u potpunosti zasada nikome nije uspjelo, a nikada i neće. Razlog je tomu činjenica da jezik – a to jednako tako uključuje i velikim dijelom kodificirani standardni dijalekt – nikada nije zatvoren skup unaprijed zadanih elemenata i značenja nego potencijal koji se uvijek ostvaruje na djelomično nove načine.[18] Metaforički rečeno, jezik nije posložena ili nabacana hrpa cigala nego iznimno uspješno i kreativno žongliranje svakoga prosječnog govornika, nije skup definiranih plesnih koraka nego uvijek personalizirana plesna izvedba. Jezik je *proces* koji se ne može u potpunosti opisati *unaprijed*, prije nego što se odvije. Čak i novi obrasci rijetko uzrokuju probleme jer govornici posjeduju jezičnu i izvanjezičnu kompetenciju i sposobnost inferencije koja im omogućuje da shvate i one poruke koje su čuli po prvi put. Iako se u laičkim pogledima često može naići na ideologiju rječničke potvrde, ona je neobična kao *samostalan* pokušaj 'stručne' preskriptivne argumentacije jer se iz svih navedenih razloga čini prelako oboriva, a preskriptivisti obično žele pružiti privid *dodane vrijednosti*, odnosno na naizgled racionalan način 'objasniti' *zašto* neki element treba ili ne treba biti u rječniku, gramatici ili jezičnome savjetniku. No, u nedostatku 'boljih' argumenata, i ideologijom rječničke potvrde koristit će se za normalizaciju ideologije standardnog jezika.

17) *Bauljanje tereta*, 30. siječnja 2015., mr. sc. Nives Opačić

> Navikla da u novinama nalazim nerazumljive sklopove, ne samo stranih riječi nego i hrvatskih, ali s drukčijim značenjem od željenoga ili očekivanoga, znala sam da ću i za razumijevanje ovih nekoliko rečenica morati ispraviti krivu Drinu. Riječ je uglavnom o prodaji nuklearnog otpada koji sada nitko ne želi – ni prodavači, ni kupci. Navodim – *Mađari su odbili primiti natrag već izvezeni nuklearni otpad koji, pišu ruski mediji, još kao fantomska prtljaga baulja ukrajinskim prugama od mađarsko–ukrajinske do ukrajinsko–ruske granice* – gotov navod. Teret *baulja*. Kako to? Evo tako kad se upotrijebi riječ kojoj se ne zna značenje. A što znači glagol *bauljati*? Znači 'teško hodati pomažući se rukama i koljenima', znači 'nesvjesno se kretati hodajući neravnomjerno i ne održavajući smjer, teturati, glavinjati, posrtati, spoticati se'. Kako sve to može teret, u opisanom slučaju nuklearni otpad? Nikako jer glagole *bauljati*, *teturati*, *glavinjati*, *posrtati*, *spoticati se* vezujemo samo uz živa bića, najviše uz ljude, a nikako uz predmete. Dakle, za neželjeni teret moglo se reći da se ukrajinskim prugama *vozi amo–tamo* ili da ga *vozaju* od jedne granice do druge, no on nipošto ne *baulja*. *Bauljaju* najčešće pijanci, ali mogu i ranjenici, iscrpljeni vojnici i slični. Glagol je u rječnicima označen kao onomatopeja, dakle nastao je oponašanjem zvuka

18 Vidi i pojmove *ergon* i *energeia* kod von Humboldta (1836/2010: 47).

sl8104.indd 95 15.07.2016 10:33:59

što ga proizvodi takvo nesigurno i neravnomjerno kretanje, ali ljudi, ne tereta.

U ovome prilogu Opačić posve proizvoljno i neutemeljeno napada upotrebu glagola *bauljati* uz neživе referente – prema autoričinu mišljenju ne bi se dakle smjelo reći da *teret/otpad baulja*. Iako je navedeni novinski primjer *otpada koji baulja* zapravo vrlo uspjela slika (personificirane) neželjene robe koja besciljno kruži od jedne do druge točke unutar zemlje, autorica u preskriptivistički klasičnoj, optuživačkoj maniri kritizira autora novinskoga članka jer navodno upotrebljava »riječ kojoj (…) ne zna značenje«. Ovakva vrsta savjetničke ne–argumentacije autorskih – mora se nažalost reći – hirova pozivanjem na postojeće rječnike i posljedično proganjanje potpuno neproblematičnih i sasvim razumljivih izraza iz jezične upotrebe ne može poboljšati ničiju jezičnu proizvodnju (a 'poboljšana komunikacija' jest nominalno svrha jezičnoga savjetništva). Ovaj i slični prilozi u emisiji kod prosječnih govornika mogu jedino poticati i učvršćivati shizoglosične osjećaje i strah u vlastitome jeziku, a znanstveno i stručno potpuno su neutemeljeni.

3.5. Strategija liberalnoga savjeta[19]

Primjeri savjeta u ovoj skupini razlikuju se od prethodno analiziranih po tome što u njima autori razmatraju prihvatljivost nekih jezičnih elemenata i potom zaključuju da su legitimni, odnosno 'dopuštaju' njihovu upotrebu. Tako nakon razmatranja nekih žargonizama te dvaju u praksi supostojećih elemenata (priloga *pješice* i *pješke*) autorica u sljedećemu primjeru zaključuje da su obje opcije prihvatljive u standardnome dijalektu:

18) *Pješice i pješke*, 10. ožujka 2015., dr. sc. Anđela Frančić

> Među kolegama poveo se razgovor o tome kako tko dolazi na posao. »Ja ujutro sjednem u svoj automobil i, ako nije gužva na autocesti, za pola sam sata na poslu«, započne prvi. »Mene živcira traženje parkirališta, zato obično idem tramvajem. Vožnja ne traje predugo, a i jeftinije je«, dometne drugi. »Meni pred kućom staje autobus pa uopće ne razmišljam o nekom drugom prijevoznom sredstvu«, javi se treći. Ja nekad idem nogobusom, nekad cipelcugom, a zimi se redovito koristim uslugama Čizmatransa, u svojemu šaljivom tonu u razgovor se uključi četvrti. »Hoćeš reći da svakodnevno na noge dolaziš na posao?«, upita Ante. Pretposljednji sudionik razgovora upotrijebio je žargonizme *nogobusom*, *cipelcugom*, *Čizmatransom*, a posljednji dijalektizam *na noge*. U situacijama koje zahtijevaju služenje hrvatskim standardnim jezikom spomenute ćemo nestandardnojezične lekseme i izraze zamijeniti sinonimnim standardnojezičnim leksemima. Za onoga koji put od kuće do

19 Ideju za navedenu strategiju dobio sam tijekom razgovora s prof. dr. sc. Matom Kapovićem i dr. sc. Daliborkom Sarić, kojima toplo zahvaljujem na dugogodišnjim i inspirativnim raspravama o raznovrsnim lingvističkim pitanjima.

sl8104.indd 96 15.07.2016 10:33:59

posla prijeđe hodajući, reći ćemo da na posao dolazi *pješice* ili *pješke*. Oba priloga, od kojih je prvi tvoren sufiksom *–ice*, a drugi sufiksom *–ke* sastavni su dio standardnojezičnoga leksičkog fonda. Dakle, pravilno je reći i *pješice* i *pješke*. Ako ne stanujete daleko, ostavite danas automobil, propustite vožnju u pretrpanom tramvaju ili autobusu, krenite na posao pješice.

Slično tomu, (19) 24. listopada 2014. Ivana Matas Ivanković 'dopušta' slušateljima da upotrebljavaju izraz poput *tisuću i pol jabuka* iako se na prvi pogled može činiti da se radi o dvosmislenome izrazu koji bi mogao uzrokovati poteškoće u komunikaciji. U primjeru (20) 27. studenog 2014. Vlasta Rišner 'odobrava' glagolske priloge sadašnje kao pridjeve u atributnoj službi (npr. *rastuća inflacija* i *funkcionirajuća demokracija*) premda su ih neki preskriptivisti zabranjivali, a (21) 26. veljače 2015. Marko Alerić 'dopušta' i *nepromjenjiv* i *nepromjenljiv* kao ekvivalentne i standardne pridjevske oblike.

Jezični savjet u kojemu se ništa ne osuđuje djeluje na prvi pogled prihvatljivo i gotovo deskriptivno, lingvistički utemeljeno. To je, nažalost, ipak samo iluzija. Smatramo naime da je (u emisiji mjestimično aktivirana) *strategija liberalnoga savjeta* odnosno 'dopuštanje' pojedinih jezičnih elemenata tek jedna od marketinških taktika preskriptivizma (u smislu *nije da samo osuđujemo*), autolegitimacijski čin kojim se nastoji normalizirati a) uloga jezičnoga suca, ovlaštenoga jezičnog čuvara čije naredbe valja bespogovorno prihvatiti, te b) prevladavajući zabranjivački ton u emisiji. Glavna svrha 'dopuštanja' nije da zaista legitimira i promovira elemente o kojima se radi u savjetu, nego je to simbolički potez koji za cilj ima učvršćivanje dominantne pozicije autorâ jezičnih savjeta. Dok slušatelj emisije pažnju posvećuje autorovoj analizi tobožnjega jezičnog problema i konačno s olakšanjem saznaje da je »oboje ispravno«, strategija liberalnoga savjeta skreće slušateljsku pozornost sa zaista važne teme, a to su dvojbeni legitimitet i autoritet samih *savjetodavitelja* kao jezičnih *odobravatelja* i *zabranjivača*. Iz pozicije jezikoslovlja jasno je da taj legitimitet i autoritet ne počivaju ni na kojim racionalnim ili znanstveno opravdanim temeljima. Svatko ima pravo na svoj stav u jezičnim odabirima – i prosječni govornici, i profesionalni lingvisti, filolozi i lektori – ali treba jasno reći da se radi upravo o ideološkome pogledu, a ne maskirati ideološke preferencije prema jezičnim elementima u pseudoznanstvene 'činjenice' i diskurs s namjerom utjecanja na druge govornike i njihovu jezičnu proizvodnju te tako zlorabiti profesionalni status i poziciju moći u emisijama državnoga radija.

22) *Užasno lijep*o, 13. siječnja 2015., dr. sc. Ivana Oraić Rabušić

Vjerojatno se često zapitate kako uopće govornik hrvatskoga jezika može izgovoriti sintagme poput sljedećih: *užasno lijep*, *užasno glasan*, *strašno veseo*, *strašno tužan* i slično. Prvi je dojam da su sastavnice koje čine te sintagme značenjski potpuno nespojive. I zaista, kako nešto što je lijepo istodobno može biti užasno, netko tko je veseo istodobno može biti strašan, i slično. Međutim, postoji objašnjenje za takve spojeve

sl8104.indd 97 15.07.2016 10:33:59

> riječi. *Užasno* i *strašno* u spomenutim primjerima više ne znače 'grozno', 'jezivo', odnosno gube to svoje značenje. Takve riječi kao što su u primjerima *užasno* i *strašno* u gramatikama se tumače na dva načina, svrstavaju se u priloge i čestice. Kako god ih zvali, riječ je o izrazima koji se pojavljuju uz pridjeve i priloge i najčešće služe za pojačavanje njihova značenja. Takvi su izrazi *mnogo*, *malo*, *vrlo*, *veoma*, *jedva*, *dosta*, *posve* i drugi. Tako će se reći *malo viši*, *dosta nezgrapan*, *posve luckast*, *vrlo pametan* i slično. Premda izrazi *užasno lijep* i *strašno veseo* imaju svoju potvrdu u upravo spomenutome objašnjenju, ipak je takav način izražavanja samo obilježje razgovornoga stila. U biranome jeziku u takvim spojevima riječi preporučuje se upotreba izraza poput *vrlo*, *veoma* i slično. Ako ovaj jezični savjet zapamtite, ja vas neću proglasiti *užasno* ili *strašno* pametnima, nego ću reći da ste *vrlo* ili *veoma* pametni.

Savjet Oraić Rabušić o naoko neobičnim sklopovima poput *užasno lijep* i *strašno veseo* također je zanimljiv. Autorica se s jedne strane znatno odmiče od paradigme strogoga preskriptivističkog progona kakvu nalazimo u drugim prilozima u emisiji te objašnjava kako u navedenim primjerima nema ničeg jezično neobičnoga jer se mogu usporediti s drugim slučajevima u kojima prilozi modificiraju pridjeve/priloge i služe kao intenzifikatori. Zbog toga se ovaj radijski prilog može donekle smatrati primjerom *strategije liberalnoga savjeta*. S druge strane, nakon objašnjenja autorica ipak odlučuje upozoriti slušatelje da je takvim izrazima mjesto samo u razgovornome stilu i da »se u biranome jeziku preporučuje« upotreba nekih drugih izraza, što se opet može analizirati kao odraz ideologije monoglosije, pogleda prema kojem nije legitimno miješati različite jezike, dijalekte ili općenito bilo kakve vrste varijeteta – u ovome slučaju jezične *stilove*. Lingvistički je legitimno u(s)tvrditi da se određena struktura u nekome trenutku većinom upotrebljava u neformalnijim stilovima, ali pitanje je otkud legitimitet jezikoslovcima da naprave korak od opažanja pojedine jezične upotrebe do preporučivanja iste i pritom, kao u ovome slučaju, vlastitu preporuku zamaskiraju u bezlični oblik *preporučuje se* kako bi se stvorio dojam općeprihvaćenoga načela koje prosječni govornik treba bezrezervno prihvatiti? Čini se da je ovaj savjet motiviran upravo time što se navedene strukture pomalo počinju upotrebljavati i u formalnijim situacijama, a znanstvenoga razloga da se jezikoslovac usprotivi takvoj promjeni nema. Agens u prvome licu jednine eksplicitno se pojavljuje u sljedećoj rečenici savjeta (»ja vas neću proglasiti«), ali ovoga puta s drugačijom svrhom, a to je da autorica sebe izravno legitimira kao a) autoritet koji je ovlašten za procjenjivanje drugih govornika i kao b) govornika koji se služi »biranim«, formalnim, dakle prestižnijim jezičnim stilovima. Iako je pozitivno što autorica barem nije podlegla čestoj zabludi o tome da su tematizirane strukture zaista kontradiktorne, iz pozicije jezikoslovne struke ipak je nemoguće podržati zagovaranje određene upotrebe samo u nekim stilovima te posljedično ignoriranje jezičnih fluktuacija između registara ili promjena koje su možda u tijeku.

sl8104.indd 98 15.07.2016 10:33:59

Zaključak

Nakon provedene analize sadržaja jezičnih savjeta emisije *Govorimo hrvatski*, njihovih preporuka i ideologija koje zagovaraju, možemo odgovoriti na ranije postavljena istraživačka pitanja. Pristup građi koji nalazimo u emisiji nije znanstveno utemeljen, jezični savjeti propagiraju ideologiju standardnoga jezika premda je ona u jezikoslovnoj struci prepoznata kao skup neznanstvenih predrasuda o jeziku, a to upućuje na to da se emisija ne može koristiti u podučavanju hrvatskoga jezika nekritički, bez propitivanja navoda, stavova i ideologija iznesenih u prilozima.

Iako se emisija zove *Govorimo hrvatski*, bavi se promoviranjem rigidno zamišljenoga hrvatskog standardnog dijalekta pa već i sâm njezin naziv (kao i sadržaj) pogoduje učvršćivanju percepcije prosječnoga govornika da između pojmova *hrvatski jezik* i *hrvatski standardni dijalekt* stoji znak jednakosti te da je hrvatski standardni dijalekt jedini legitiman, 'ispravan' oblik hrvatskoga jezika. Gotovo da je i nepotrebno napominjati da emisija utvrđuje općeprošireni iluziju da je lingvistika preskriptivna djelatnost s ciljem da se govornicima odredi koje oblike da upotrebljavaju, a koje da izbjegavaju. Nadalje, emisija promovira jezični purizam kao znanstven pristup te propagira strogu monoglosičnu razdvojenost raznih jezika, standardnoga dijalekta od nestandardnih dijalekata te razdvojenost pojedinih jezičnih stilova. Promoviraju se i neodržive i neutemeljene ideologije monosemije i simetričnosti te ideologija rječničke potvrde. Zagovara se i neracionalna nefleksibilnost glede minimalnih, trivijalnih jezičnih varijacija te se stigmatiziraju jezične promjene i jezična kreativnost, i na mikrorazini pojedinačnih govornika, i na makrorazini jezične zajednice. Stavovi izneseni u emisiji pogoduju održanju nevidljivosti nestandardnih varijeteta bliskih standardu ideološkom kritikom koja njihova ovjerena jezična obilježja postulira kao 'greške'. Standardni dijalekt shvaća se kao sve ili ništa, najmanja odstupanja od promovirane norme percipiraju se kao 'nepravilan jezik', a ne kao karakteristike varijeteta bliskih standardu kojima se govornici mogu legitimno služiti, što je u praksi uvijek slučaj jer kao što ne postoji do kraja standardiziran dijalekt, tako ne postoji niti govornik koji bi njime govorio. Prilozi u emisiji redovito se oslanjaju na semiotički postupak brisanja lingvističke građe s ciljem normalizacije ideoloških pogleda, pri čemu se ponekad aktivira strategija prividne deskriptivnosti, te se emisija trenutno koristi kako bi se autori jezičnih savjeta nametnuli i održali kao kontrolori jezične produkcije drugih govornika, za što se koristi i strategija liberalnog savjeta. Autori se redovito bave nerealnim, umjetno konstruiranim problemima, a pritom izravno ili neizravno poručuju slušateljima da su upravo oni, prosječni govornici, krivi za 'nepravilno' služenje jezikom, čime promoviraju širenje i učvršćivanje jezične samomržnje, shizoglosije te kolektivne neuroze kod iznimno velikoga broja slušatelja državnoga radija. Ideja standardnoga dijalekta kao mosta među različitim govornicima potpuno se izvrće: jezično hiperstandardiziranje postaje sredstvo manipulacije i induciranja jezične nesigurnosti kod prosječnih govornika te metoda promocije i ohrabrivanja izvanjezičnoga konflikta među govornicima i skupinama govornika. Budući da u analiziranim savjetima ne postoji

sl8104.indd 99 15.07.2016 10:33:59

komunikacijski problem koji bi zahtijevao lingvističko rješenje, pokazuje se da autori radijskih priloga propisuju upotrebu jezika na *simboličkoj* razini, za što nemaju nikakav znanstveni legitimitet.

U demokratskome društvu legitimno je imati i iskazivati različite jezične i izvanjezične stavove, ali smatramo da nije legitimno da pojedinci iz jezikoslovne struke maskiraju ideološke *stavove* u 'znanstvene činjenice' i potom ih kao 'neutralne' plasiraju iz pozicije moći, struke i autoriteta u emisiji na državnome radiju, a sve to tematizirajući nerealne jezične probleme te progoneći općeproširene i komunikacijski bezopasne konstrukcije. S obzirom na način obrade jezične tematike u emisiji, a koji sa znanstvenim spoznajama ima slabe ili nikakve dodirne točke, smatramo da bi se pristup autorâ priloga trebao iz temelja promijeniti kako bi se izvornim i neizvornim govornicima realnije, u skladu s rezultatima lingvističkih istraživanja, predstavio i hrvatski standardni dijalekt i hrvatski jezik u svojoj ukupnosti. Smatramo da je neprihvatljiva praksa da se pod krinkom znanosti i struke na nacionalnome radiju emitira sadržaj koji pogoduje širenju jezičnih mitova, predrasuda i netrpeljivosti. Iskustvo pokazuje da su prosječni govornici prilično zainteresirani za jezična pitanja pa možemo pretpostaviti da bi vrlo rado u kompaktnome formatu od tri minute čuli razne zanimljive informacije o jeziku i rezultatima lingvističkih istraživanja, a ne samo neutemeljene klišeje, proizvoljne zabrane, izravna ili neizravna omalovažavanja slušateljâ ili pak 'velikodušna' dopuštanja pojedinih upotreba i jezičnih varijeteta.

Zahvala

Najsrdačnije zahvaljujem dvama anonimnim recenzentima na pomnome čitanju rada i velikome broju postavljenih teorijskih pitanja i konkretnih sugestija, od kojih sam mnoge prihvatio. Jednako sam tako duboko zahvalan i urednici časopisa, izv. prof. dr. Mislavi Bertoši, na odličnim prijedlozima i komentarima te na suradnji oko priređivanja teksta za objavu.

Referencije

Anić, V. (1998). *Jezik i sloboda.* Zagreb: Matica hrvatska.

Blommaert, J. (2005). *Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.

Blommaert, J. i J. Verschueren (1998). The Role of Language in European Nationalist Ideologies. Schieffelin, B. B., K. A. Woolard, P. V. Kroskrity (ur.). *Language Ideologies. Practice and Theory.* New York – Oxford: Oxford University Press. 189–210.

Bloomfield, L. (1944). Secondary and Tertiary Responses to Language. *Language* 20.2: 45–55.

Bolinger, D. (1979). The Socially–Minded Linguist. *The Modern Language Journal* 63.8: 404–407.

Bourdieu, P. (1992). *Što znači govoriti: ekonomija jezičnih razmjena,* (preveli s francuskoga Alka i Mladen Škiljan). Zagreb: Naprijed.

Brdar, M. i R. Brdar–Szabó (2009). The (non–)metonymic use of place names in English, German, Hungarian and Croatian. Panther, K. U., L. L. Thornburg, A. Barcelona (ur.). *Metonymy and Metaphor in Grammar.* Amsterdam: John Benjamins, 229–257.

sl8104.indd 100 15.07.2016 10:33:59

Brodnjak, V. (1992). *Rječnik razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika.* Zagreb: Školske novine / Hrvatska sveučilišna naklada.

Brozović, D. (2005). *Prvo lice jednine.* Zagreb: Matica hrvatska.

Buden, B. (2016). Ustav je posthistoricistička bajka. Intervju od 25. travnja 2016. na servisu *YouTube*, https://www.youtube.com/watch?v=Zc1lIXB7eHk [zadnji pristup 21. svibnja 2016.]

Cameron, D. (2012). *Verbal Hygiene*, (2. izdanje). London – New York: Routledge.

Charity Hudley, A. H. (2013). Sociolinguistics and Social Activism. Bayley, R., R. Cameron, C. Lucas (ur.). *The Oxford Handbook of Sociolinguistics.* Oxford: Oxford University Press, 812–828.

Gal, S. i J. T. Irvine (1995). The Boundaries of Languages and Disciplines: How Ideologies Construct Difference. *Social Research* 62.4: 967–1001.

Gal, S. i K. Woolard (2001). Constructing Languages and Publics. Authority and Representation. *Languages and Publics. The Making of Authority.* New York: Routledge, 1–12.

Giles, H. i N. Niedzielski (1999). Italian is Beautiful, German is Ugly. Bauer, L. i P. Trudgill (ur.). *Language Myths*. London: Penguin Books, 85–93.

Haugen, E. (1962). Schizoglossia and the Linguistic Norm. Haugen, E. (1972). *The Ecology of Language*. Stanford: Stanford University Press, 148–158.

Hudeček, L., M. Matković i I. Čutuk (2012). *Jezični priručnik Coca–Cole HBC Hrvatska – Hrvatski jezik u poslovnoj komunikaciji*. Zagreb: Coca–Cola HBC Hrvatska d.o.o.

Kalogjera, D. (1989). Some aspects of prescriptivism in Serbo–Croatian. Radovanović, M. (ur.). *Yugoslav General Linguistics.* Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 163–186.

Kalogjera, D. (1991). Kultura, jezik i primijenjena lingvistika. Vrhovac, Y. i M. Andrijašević (ur.). *Prožimanje kultura i jezika*, Zbornik Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku. 7–13.

Kalogjera, D. (2012). Iz kritičkih i pragmatičkih rasprava o standardizaciji jezika. Peti–Stantić, A., M. Stanojević i G. Antunović (ur.). *Standardni jezici i sociolekti u 21. stoljeću*. Zagreb: Srednja Europa: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

Kapović, M. (2013). Jezik i konzervativizam. Vuković, T., M. Kolanović (ur.). *Komparativni postsocijalizam: slavenska iskustva*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, FF Press, 391–400.

Katičić, R. (1992). *Novi jezikoslovni ogledi.* Zagreb: Školska knjiga.

Kordić, S. (2010). *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.

Kroeger, P. R. (2005). *Analyzing Grammar. An Introduction.* Cambridge: Cambridge University Press.

Labov, W. (1982). Objectivity and commitment in linguistic science: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11.2: 165–201.

Lakoff, G. i M. Johnson (2003). *Metaphors We Live By.* (2. izdanje). Chicago: The University of Chicago Press.

Langer, N. i A. Nesse (2012). Linguistic Purism. Hernández–Campoy, J. M. i J. C. Conde–Silvestre (ur.). *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Oxford: Blackwell Publishing, 607–625.

Lippi–Green, R. (2012). *English with an Accent*, (2. izdanje). London – New York: Routledge.

Lodge, R. A. (2001). *French: From Dialect to Standard*. London – New York: Routledge.

Martinet, A. (1969). *Le français sans fard*. Paris: Presses Universitaires de France.

Milroy, J. (2001). Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5.4: 530–555.

Milroy, J. i L. Milroy (2012). *Authority in Language*, (4. izdanje). London – New York: Routledge.

Nelde, P. (1997). Language Conflict. Coulmas, F. (ur.). *The Handbook of Sociolinguistics.* Oxford: Blackwell Publishing, 285–300.

Opačić, N. (2009). *Reci mi to kratko i jasno: hrvatski za normalne ljude.* Zagreb: Novi Liber.

Peti–Stantić, A. i K. Langston (2013). *Hrvatsko jezično pitanje danas. Identiteti i ideologije.* Zagreb: Srednja Europa.

Poplack, S., L. G. Jarmasz, N. Dion, N. Rosen (2015). Searching for standard French: The construction and mining of the Recueil historique des grammaires du français. *Journal of Historical Sociolinguistics* 1.1: 13–55.

sl8104.indd 101 15.07.2016 10:33:59

Pranjković, I. (1987). Konstrukcije s prijedlogom *za* ispred nesklonjivih komponenata. *Jezik* 35.1: 1–5.

Pranjković, I. (2010). *Ogledi o jezičnoj pravilnosti.* Zagreb: Disput.

Radden, G. (2002). How metonymic are metaphors? Dirven, R. i R. Pörings (ur.). *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast.* Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 407–434.

Radden, G. i R. Dirven (2007). *Cognitive English Grammar.* Amsterdam: John Benjamins.

Ridanović, M. (2007). *Praktična engleska gramatika* (2. dopunjeno izdanje). Sarajevo: Šahinpašić.

Sapir, E. (1921/2013). *Jezik. Uvod u istraživanje govora*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Silić, J. (2006). *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika.* Zagreb: Disput.

Starčević, A. (2006). Imenice kao atributi – nove strukture u hrvatskom jeziku. Granić, J. (ur.). *Jezik i mediji – jedan jezik: više svjetova.* Zagreb – Split: HDPL, 645–656.

Starčević, A. (2016). Trenirka, diktafon i 'iskrivljen hrvatski': metodološki izazovi sociolingvističkog intervjua i sudioničkog promatranja. Udier, S. L. i K. Cergol Kovačević (ur.). *Metodologija i primjena lingvističkih istraživanja.* Zagreb: Srednja Europa: HDPL, 3–17.

Thomas, G. (1991). *Linguistic Purism*. London – New York: Longman.

Tollefson, J. W. (2006). Critical Theory in Language Policy. Ricento, T. (ur.). *An Introduction to Language Policy. Theory and Method.* Oxford: Blackwell Publishing, 42–59.

Trask, R. L. (1999). *Language: The Basics* (2. izdanje). New York: Routledge.

Trudgill, P. (2002). *Sociolinguistic Variation and Change.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

van Dijk, Teun A. (2001). Critical Discourse Analysis. Schiffrin, D., D. Tannen, H. E. Hamilton (ur.). *The Handbook of Discourse Analysis*, Oxford: Blackwell Publishing, 352–371.

Verschueren, J. (1999). *Understanding Pragmatics*. London: Edward Arnold i New York: Oxford University Press.

von Humboldt, W. (1836/2010). *O raznolikosti gradbe ljudskih jezika i o njezinu utjecaju na duhovni razvoj čovječanstva*. Zagreb: Alfa.

Wardhaugh, R. i J. M. Fuller (2015). *An Introduction to Sociolinguistics* (7. izdanje). Oxford: Wiley Blackwell.

Wodak, R. (2008). The contribution of critical linguistics to the analysis of discriminatory prejudices and stereotypes in the language of politics. Wodak, R. i V. Koller, V. (ur.). *Handbook of Communication in the Public Sphere.* Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 291–315.

Wolfram, W. (1997). Dialect in Society. Coulmas, F. (ur.). *The Handbook of Sociolinguistics*. London: Blackwell, 107–126.

Žic Fuchs, M. (1991). *Znanje o jeziku i znanje o svijetu*. Zagreb: Filozofski fakultet.

Jezični alati:

Hrvatski jezični portal http://hjp.novi–liber.hr/

Korpus hrvatskoga interneta *hrWaC v2.1*
http://nl.ijs.si/noske/all.cgi/first_form?corpname=hrwac;align=

sl8104.indd 102 15.07.2016 10:33:59

We speak Croatian or *'Croatian'*: The standard dialect and language ideologies in institutional discourse

Govorimo hrvatski [We speak Croatian] is a series of pre–recorded pieces of usage advice broadcast on Croatia Radio One [*Prvi program Hrvatskoga radija*]. The series features professional linguists and philologists who present language 'problems', and 'advise' listeners on how to 'improve' their knowledge and production. This paper aims to answer three questions: 1) is the approach based on scholarly research, 2) does the series propagate *the ideology of the standard language* (Milroy 2001), and 3) can the series be uncritically used in Croatian language teaching? The results show that the series promotes 1) linguistically unsubstantiated analyses, 2) linguistic purism as a scholarly approach, 3) unnecessary rigidity regarding minimal variations, 4) stigmatization of language change, 5) the invisibility of non–standard varieties close to the standard, 6) identifying the whole of the Croatian language with the standard dialect, and 7) unrealistic, artificially construed problems. The results point to a strong presence of the ideology of the standard language and to the conclusion that the approach of the series should radically change in order to present students and other speakers with a more realistic portrayal of both the Croatian standard dialect and the Croatian language as a whole.

Ključne riječi: ideologija standardnog jezika, višejezičnost, nestandardni varijeteti, preskriptivizam, purizam, podučavanje hrvatskoga jezika, jezik i masovni mediji, lingvistički aktivizam

Keywords: ideology of the standard language, multilingualism, non–standard varieties, prescriptivism, purism, Croatian language teaching, language and the mass media, linguistic activism

sl8104.indd 103 15.07.2016 10:33:59